

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії України

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему: «Образ козацтва в сучасній історичній політиці України»

Виконав: студент IV курсу

денної форми навчання

напряму підготовки (спеціальності)

032 «історія та археологія»

Суворов Олексій

Керівник: к.і.н., доц.

Журавльов Денис Володимирович

Харків – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ОБРАЗ КОЗАЦТВА В УКРАЇНСЬКИХ ПІДРУЧНИКАХ 2000- X – 2010-X РОКІВ.....	12
РОЗДІЛ 2. ОБРАЗ КОЗАЦТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ	
2.1 Образ козацтва в шкільній програмі з літератури.....	29
2.2 Відображення образу козацтва на приклади творів сучасної культури.....	40
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	63

ВСТУП

Важливою складовою будь-якої державності є її історична політика. Історична політика полягає у цілеспрямованому використанні історії та колективної пам'яті в утвердженні домінуючих політичних дискурсів і формуванні системи лояльностей, вона є невід'ємною частиною внутрішньої й зовнішньої політики держав світу.¹ Якщо розглядати історію як сукупність певних наративів, тобто так, як вона використовується для створення державної історичної політики, то можна стверджувати, що важливою її складовою є система образів. Так, як в літературі не достатньо самої сюжетної лінії, а важливо наповнити її певними образами, аби через них автор міг донести читачу певний посил, так і в історичному наративі мало зобразити тяглість історичного процесу, а потрібен історичний образ.

Одним з центральних націотворчих історичних образів в Україні є українське козацтво. За декілька століть образ козацтва укорінився в нашій культурі як один з найголовніших національних символів. У цій роботі ми б хотіли дослідити як зображено цей образ у нашій історичній політиці.

Актуальність проблеми полягає у тому, що в часи великих потрясінь і загрози існуванню держави або навіть нації, активізується та посилюється ефективне функціонування всіх державних інститутів, в тому числі і посилюється вплив історичної політики. Бо сама історична політика передбачає політичну інструменталізацію історії, її використання у внутрішній політиці, ідеологічних дебатах, юридичних і законодавчих практиках, дипломатичних і воєнних конфліктах.²

Образ козацтва є доволі впливовим та націотворчим, тому з посиленням впливу історичної політики держави цей образ природньо став популяризуватися, бо сприймається багатьма як один з національних символів.

¹ Касьянов Г. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять// Український історичний журнал. 2016. №2. С.130

² Касьянов Г. Історична політика 1990-х – поч. XXI ст.: Україна та пострадянський простір// Україна Модерна. 21/2014 С.136

Не варто також забувати, що образ козацтва в нашій історичній політиці є також складовою інформаційної війни. По-перше, для великої кількості населення нашої країни він став об'єднуючим символом, та уособленням як державної так і військової традиції у найскладніші часи. По-друге, у інформаційній війні такий образ є зброєю як у наших руках, так і у руках ворога; у росіян сформувалась вже ціла історична традиція дезінформаційних операцій, в тому числі і пов'язаних з історичною політикою. Як радянська та російська пропаганда спекулювали на темі козацтва доволі вдало у своїй статті зазначає С. Полтавець: «Що стосується «козацького дискурсу», то дезінформація, або просте маніпулювання історичними фактами, довільне їх трактування – це те, на що постійно страждала спочатку російська дожовтнева, потім «Козацький дискурс» як складова інформаційної війни радянська, а нині на це страждає сучасна російська суспільствознавча думка. І якщо в період із середини XVII ст. до 1917 р. російське дискурсивне політичне та наукове поле оберталися навколо з'ясування питань на кшталт «хто із козацьких гетьманів, які при йшли після Б. Хмельницького, більший зрадник?», то сучасний науковий дискурс у Росії, з нашої точки зору, набагато примітивніший, бо російське сьогдення змішує історичні періоди, епохи, події, поняття, про во дить «паралелі» там, де їх у принципі бути не може. Порівняння сучасного українства з «бендерівцями», «фашистами», «хунтою» вже набило оскомину і не потребує довгих коментарів.»³

Варто все ж розмежовувати два аспекти історії. У першому, де історія виступає сукупністю певних наративів, такий образ, що несе в собі певні міфологізовані сенси, у нашому випадку героїзм, державницьку традицію та спадок нам, які уособлюють козаки, звісно потрібен, особливо коли мова йде про історичну політику держави. У другому ж випадку, коли історія це безперевний процес, який досліджує історик, історичний образ, у нашому випадку образ

³ Полтавець С. "Козацький дискурс" як складова інформаційної війни // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2016. Вип. 43. С.

козаків, виступає складовою частиною системи, і їх роль в історичному процесі емоційно-нейтральна, як і роль усіх інших її складових.

У нашій роботі ми постараємося подивитися на образ козацтва з обох цих боків.

З одного боку, розглянути основні характерні ознаки козацтва, як образу, що є інструментарієм нашої історичної політики, та зброєю так званої «інформаційної війни». В цьому випадку, ми намагатимемось зрозуміти мету та завдання створення тих чи інших міфів про козацтво: «Як вони впливають на об'єднання нації? Як вони протидіють ворожій пропаганді? Як козацькі традиції можуть позитивно вплинути на державотворчі процеси в Україні?», - на такі актуальні питання ми зокрема шукатимемо відповіді у своїй роботі.

З іншого боку розглянути образ козацтва, з точки зору історичної науки, при цьому окресливши основні міфи. В цьому випадку ми окреслимо основні міфи про козаків, та відокремимо їх від фактів, що звісно допоможе відділити історичний образ козацтва від міфологізованого, що існує в рамках нашої історичної політики.

Наукова новизна цього дослідження даної проблеми полягає в беземоційному характері дискусій навколо неї. Ми розуміємо, що дискусія та різноманіття позицій, є важливою складовою частиною процесу наукового пізнання, також не заперечуємо праву на вираження істориками особистих суб'єктивних позицій, бо і сама історія складається з великої кількості суб'єктивних наративів. Ми ж хочемо не розібрати плюси та мінуси дослідженого явища, а саме виокремити фундамент, на якому стоїть образ козацтва в сучасній історичній політиці держави.

Хронологічні рамки. Так як ми не досліджуємо історичний процес, який має певні чітко визначені хронологічні межі, а працюємо з відображенням образу козацтва в історичній політиці, то хронологічні рамки визначатимемо відштовхуючись від часу видавництва основних представлених і проаналізованих нами джерел.

Якщо визначати хронологічні рамки відображення образу козацтва у підручниках, то розпочати їх варто з років видавництва найновіших підручниками з історії України, а це у більшій мірі роботи 2008-2016 років які я обрав для аналізу. Окрім підручників я спираюсь на стан проблеми інтерпретації козаччини у сучасності та і самі підручники використовуються і дотепер. Тому хронологічні рамки дослідження образу у підручниках можна позначити як 2008-2023 роки.

Дослідження образу козацтва у сучасній українській культурі я розпочав з аналізу шкільної програми з літератури, яка і була нашим основним джерелом, програми з якими я працював були утверджені у 2017 році, а діють вони і до тепер. Важливо наголосити, що в процесі дослідження освітніх програм нами також були згадані твори видатних українських культурних діячів, чия діяльність припадала на часи до здобуття Україною остаточної Незалежності, але вони використовувалися нами лише як складова частина програми, котру ми аналізували, тому відносити дати їх видавництва до хронологічних рамок дослідження ми не стали.

В останньому підрозділі роботи ми розібрали культурні явища сучасної України, в яких було репрезентовано образ козацтва. Розібрані мною твори були створені в часи Незалежності України. Та і термін історична політика, з яким ми працюємо у цій роботі, може працювати лише у випадку, коли ми говоримо про державну політику, яка могла діяти лише в Незалежній Україні.

Отже, хронологічними межами мого дослідження є часи Незалежності України, при цьому часткові мої їх порушення, зокрема згадки літератури виданої задовго до незалежності, є складовою аналізу інформації, що ці межі не порушує.

Територіальними межами моєї роботи виступає територія сучасної України. Так як це місце, де в обігу і користуванні перебувають основні українські підручники з історії, де запроваджено єдину освітню програму з літератури, де були створено більшість культурних надбань створених мною.

Об'єктом дослідження є образ українського козацтва.

Предметом дослідження є розглянуті нами підручники, освітні програми та деякі продукти масової культури, котрі транслюють певні ідеї пов'язані з образом козацтва у свідомість більшості людей.

Метою роботи є дослідження та аналіз основних інструментаріїв сучасної української історичної політики, задля виокремлення основних характеристик сформованого образу.

Завдання роботи:

- розглянути та проаналізувати вибірку підручників та творів, котрі розкривають тему козаччини;
- дослідити як історична політика впливає на формування образу козацтва в уяві людей;
- визначити основні характеристики образу козацтва, сформованого під впливом державної історичної політики;
- описати приблизний образ козака в нашій історичній політиці.

Джерела та література. Мною у цій роботі було проаналізовано широкий обсяг джерел, зокрема тих які використовуються як інструменти чи тих що є продуктами історичної політики.

У першому розділі я аналізував шкільні підручники з історії. Підручник став важливим джерелом даної роботи, так як за допомогою нього навпрямую можна розглянути ті сенси, що пропонує нам історична політика держави.

У нашій роботі представлена вибірка найпопулярніших підручників, переважно 2008 та 2016 років, які були основою для формування картини світу людей мого покоління. Аналізуються підручники виключно за 8 клас, так як саме в цей період школярі ознайомлюються з темою козаччини.

Серед проаналізованих мною підручників можна відзначити такі:

Власов С. Історія України, підручник для 8-го класу 2008.⁴ Власов С. Історія України, підручник для 8-го класу 2016.⁵

⁴ Власов С. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2008. 272 с.

⁵ Власов С. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2016. 256 с.

Гісем О., Мартинюк О. Історія України, підручник для 8-го класу 2008.⁶

Струкевич О., Романюк І., Пірус Т. Історія України, підручник для 8-го класу 2008.⁷ Швидько Г. Чорнобай П. Історія України, підручник для 8-го класу 2008.⁸

Швидько Г. Чорнобай П. Історія України, підручник для 8-го класу.⁹

У першій частині другого розділу мною було проаналізовано освітню програму з української літератури затверджену міністерством освіти та науки України:

Навчальна програма з української літератури для 5-9-х класів для загальноосвітніх навчальних закладів затверджена наказом МОН від 07.06.2017 № 804

Також у цьому підрозділі мною були проаналізовані основні твори, що пропонуються цією навчальною програмою, зокрема такі:

Гоголь М. Тарас Бульба «Вій», «Вечори на хуторі поблизу Диканьки»,¹⁰
 Костенко Л. «Маруся Чурай»,¹¹ Куліш П. О. «Чорна рада»,¹² Мензатюк
 Зірка. Таємниця козацької шаблі,¹³ Шевченко Т. Г. «Іван Підкова»,¹⁴
 Рутківський В. «Джури козака Швайки»,¹⁵ Старицький М. «Руїна».
 «Облога Буші».¹⁶

А у другій частині цього розділу основними джерелами виступали об'єкти сучасної української культури. Основними джерелами з цієї теми є продукти

⁶ Гісем О., Мартинюк О. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Харків: Ранок, 2008. 272 с.

⁷ Струкевич О., Романюк І., Пірус Т. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Грамота, 2008. 277 с.

⁸ Швидько Г. Чорнобай П. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Генеза, 2008. 335 с.

⁹ Швидько Г. Чорнобай П. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Генеза, 2016. 353 с.

¹⁰ Гоголь М. Тарас Бульба ; Вій ; Вечори на хуторі поблизу Диканьки. Харків : Школа, 2011. – 448 с.

¹¹ Костенко Л. Маруся Чурай : історичний роман у віршах для ст. шкільного віку / Л. Костенко. Київ : Веселка, 1990. 159 с.

¹² Куліш П. О. Чорна рада : роман / О. П. Куліш. Харків : Євроекспрес, 2000. 384 с.

¹³ Мензатюк Зірка. Таємниця козацької шаблі. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2020. 160 с.

¹⁴ Шевченко Т. Г. Іван Підкова : поема // Усі твори в одному томі. Київ, 2007. С. 27–28.

¹⁵ Рутківський В. Джури козака Швайки. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2007

¹⁶ Старицький М. Руїна. Облога Буші. Київ: Укр. Центр духовної культури, 1996. 280 с.

масової культури України, у яких розкрито тему козаччини. Якщо казати конкретніше, то літературні твори і музика, та навіть кінокартини та відеоігри.

Також важливим джерелами стали різноманітні інтерв'ю різних культурних діячів, за допомогою яких ми могли розуміти основні принципи на, яких була побудована міфологізація козацтва у їх творах, наприклад такі:

Мосьондз О. Інтерв'ю з солістом Kozak System Іваном Леньо,¹⁷ Когутич Т. Сергій Василюк, музикант, лідер рок-гурту "Тінь Сонця",¹⁸ Микола Мащенко «пошуки власної температури душі»,¹⁹ Корзун М. Козак Сіромаха: Наша нація прокинулася, кожен українець зараз — козак,²⁰ Рудяченко О. Володимир Дахно. «Як козаки в тридев'яте царство не дійшли».²¹

У своїй роботі я спирався на різноманітну тематичну літературу. Зокрема роботи українського та американського історика, професора кафедри української історії в Гарвардському університеті С. Плохія. Зокрема, треба відзначити цю фундаментальну роботу:

Плохій С. Козацький міф. «Історія та націєтворення в епоху імперій».²²

Важливу частину мого дослідження займають роботи професорки кафедри історії України Києво-могилянської академії Наталії Яковенко. Котра виступає категоричним критиком міфологізації історичних образів. Були використані зокрема такі роботи:

Яковенко Н. «Кілька спостережень над модифікаціями українського національного міфу в історіографії»,²³ Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України.²⁴

¹⁷ Мосьондз О. Інтерв'ю з солістом Kozak System Іваном Леньо//Арміяінформ. 25 Вересня 2019

¹⁸ Когутич Т. Сергій Василюк, музикант, лідер рок-гурту "Тінь Сонця"// Укрінформ. 11.11.2018

¹⁹ Микола Мащенко пошуки власної температури душі// Кінотеатр. 2005.

²⁰ Корзун М. Козак Сіромаха: Наша нація прокинулася, кожен українець зараз — козак// Факти. 13 Березня 2023

²¹ Рудяченко О. Володимир Дахно. Як козаки в тридев'яте царство не дійшли// Укрінформ 07.03.2020.

²² Плохій С. Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій. Київ: Laugus, 2013. 436 с.

²³ Яковенко Н. Кілька спостережень над модифікаціями українського національного міфу в історіографії // Дух і Літера. К., 1998. № 3-4. С. 113-124.

²⁴ Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 3-тє вид., перероблене та розшир. Київ: Критика, 2006. 584 с.

Яковенко Н. «Образ сусіда в наших підручниках з історії», «Історія та правознавство».²⁵ Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст.²⁶

Також важливу роль у моєму дослідженні відіграли праці Касьянова Г. – доктора історичних наук, професора, завідувача відділу новітньої історії та політики Інституту історії України НАНУ. На роботу вплинули такі його праці:

Касьянов Г. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять,²⁷ Касьянов Г. Історична політика 1990-х – поч. XXI ст.: Україна та пострадянський простір,²⁸ Касьянов Г., Смолій В., Толочко О. Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації.²⁹

При дослідженні образу козацтва я використовував праці Кралюка П., який є доктором філософських наук, професором, першим проректором Національного університету «Острозька академія», автором численних робіт з історії культури України, зокрема її філософської думки; та створена власна концепція історії філософії України якого безпосередньо пов'язана з моєю роботою. Зокрема я працював з його роботою:

Кралюк П. Козацька міфологія України: «творці та епігони».³⁰

При роботі з літературою ми також звернули увагу на різні існуючі дискусії серед вчених. Так зокрема на нашу роботу та на вибір саме нейтрального емоційно-ціннісного ставлення до досліджуваної проблеми вплинуло вивчення, певної непрямой наукової дискусії між представниками умовно «модерністської» та умовно «традиціоналістської» течій, де

²⁵ Яковенко Н. Образ сусіда в наших підручниках з історії/Історія та правознавство.//Науково-методичний журнал.2005. №34/36

²⁶ Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. Київ: Критика. 2002. 415 с.

²⁷ Касьянов Г. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять// Український історичний журнал. 2016. №2 С.118-137

²⁸ Касьянов Г. Історична політика 1990-х – поч. XXI ст.: Україна та пострадянський простір// Україна Модерна. 21/2014 С.135-159

²⁹ Касьянов Г., Смолій В., Толочко О. Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації. Київ: Інститут історії України, 2013. 128 с.

³⁰ Кралюк П. Козацька міфологія України: творці та епігони Київ, 2016. 394 с.

«модерністи» виступали критиками міфологізації історії, а «традиціоналісти» виступали апологетами подібної міфологізації. Також вивчення цієї дискусії допомогло визначитися з тим, що центральною роботою на яку ми будемо спиратися у своєму дослідженні стане саме праця С. Плохія «Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій», як така, що не входить в суперечку з жодною позицією представленою в цій дискусії.

Також нами використана література, що представляє інші науки, зокрема літературознавство чи культурологію, бо лише при застосуванні симбіозу різних наукових знань можна дослідити проблему відображення образу козацтва у різних сферах суспільного життя. Серед них можна виділити такі основні:

Безугла Р. Масова культура: до проблеми визначення поняття // Культура і мистецтво в сучасному світі,³¹ Козловець М. Культурні основи націй та ідентичність у добу глобалізації,³² Козловець М. Національна ідея як рефлексія національно–культурної ідентичності,³³ Костилева С. Історія української культури,³⁴ Крайнікова Т. Суб'єкти і об'єкти культури медіаспоживання,³⁵ Станіславська К. І. Комп'ютерна гра як мистецька форма.³⁶

Вся інша використана в роботі література була скоріш допоміжною.

³¹ Безугла Р. Масова культура: до проблеми визначення поняття // Культура і мистецтво в сучасному світі. 2010. Вип. 11. С. 25 – 34.

³² Козловець М. Культурні основи націй та ідентичність у добу глобалізації // Гілея: науковий вісник. 2013. № 73. С. 250-255.

³³ Козловець М. Національна ідея як рефлексія національно–культурної ідентичності // Гілея: науковий вісник. 2013. № 73. С. 210-212.

³⁴ Костилева С. Історія української культури: Курс лекцій Київ: ІВЦ „Видавництво „Політехніка”, 2010. 334 с.

³⁵ Крайнікова Т. Суб'єкти і об'єкти культури медіаспоживання // Вісник Книжкової палати. 2014. № 8. С.47-50

³⁶ Станіславська К. І. Комп'ютерна гра як мистецька форма // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2010. № 2. С. 93-99.

РОЗДІЛ 1. ОБРАЗ КОЗАЦТВА В УКРАЇНСЬКИХ ПІДРУЧНИКАХ 2000-Х – 2010-Х РОКІВ

Важливим завданням історичної політики будь-якої держави є виховання в людях патріотизму та почуття гордості за свою батьківщину. Цю справу варто починати ще з дитинства - шкільних років, саме тоді, коли формуються погляди нового покоління. У цьому процесі важливу роль відіграє шкільний урок історії, а головним його знаряддям дотепер є підручник. Саме в ньому закладаються стереотипні уявлення про свій народ, його героїв та зрадників тощо.

Козаччина стала однією з найяскравіших сторінок нашої багатовікової історії. На її прикладах виховувалося почуття національної самоповаги багатьох поколінь українців. Тому не дивно, що одним з найсильніших образів, навколо якого формується українська національна ідея, є саме українське козацтво. Зважаючи на те, що козаки стали справжніми національними героями, козацтво є напевно одним з найбільш міфологізованих явищ нашої історії. Історичні міфи про них виникали у різний час, за різних державних утворень і за різних обставин, проте існують вони і до нині. Ці міфи продовжують закладатися до сприйняття українців як раз зі шкільних уроків історії, головним чином через підручник, навчальний посібник.

Важливість підручника історії в своїй передмові до підручника В. Литвина вдало підкреслив В. Смолій: «Підручник з історії — це акумуляція сучасних наукових знань про соціальне минуле людства. Наукові знання, реалізовані в монографіях, статтях, дискусіях, озвучені на наукових конференціях, доступних читачеві у вигляді різноманітних книжок, рано чи пізно вступають у суперечність зі знаннями ідеологічними, які лежать в основі підручникових знань. У новопосталих умовах учені Інституту історії України НАН України вкотре мають виконати своє завдання — засобами історичної дидактики цементувати українську державність, стверджувати соборність українських земель»³⁷. І хоч автор цитати писав саме про підручник для студентів, але ми б

³⁷ Смолій В. Передмова / Литвин В. Історія України: у трьох томах, чотирьох книгах. Т. I. Київ : Видавничий дім "Альтернативи", 2003 С. 7

використали його визначення і відносно шкільного підручника з історії, котрий також якщо не є, то точно повинен бути акумуляцією сучасних історичних знань. При цьому, звісно ж ми не заперечуємо важливість доведення до громадян через підручники тих історичних наративів, які важливі для позитивного функціонування нашої історичної політики.

Останні роки подібні процеси в історичній освіті стали активно досліджуватись українськими істориками. Їхні роботи стають фундаментальними, але при цьому вони є моментами доволі емоційними.

Проблему створення міфів та образів в українській освіті та, зокрема, в українських підручниках детально вивчала видатний український історик – Наталя Яковенко. Вона наприклад писала з цього приводу: «Зрозуміло, що ракурс селекції та виховні акценти, закладені в текст уже самою процедурою добирання матеріалу, обумовлюються не стільки особистими інтенціями автора конкретного підручника, скільки панівними на даний момент поглядами чи настроями, іноді доволі далекими від історії як науки»³⁸.

Протилежної думки дотримуються історики, які не відносяться до школи Н. Яковенко, та подібних істориків-скептиків, а розділяють більш традиціоналістські погляди на вивчення історії: «Міф потрібен тому, що лише він дає емоційно забарвлене відчуття належності до спільноти, єдності, унікальності, самоповаги, гідності, спільного минулого та високої мети. А отже, й усього того, що охоплює слово «правда», навіть якщо описані в цій історії події не відповідають тому, як воно все насправді відбувалося. З іншого боку, існує наука, для якої будь-що (зокрема й міф) є, насамперед, об'єктом дослідження. Вона його «препарує», розглядає «під мікроскопом» і намагається звести до універсальних формул. Бо з погляду, науки тільки емпірично вивірене та систематизоване знання відповідає реальності.»³⁹.

³⁸ Образ сусіда в наших підручниках з історії/ Наталя Яковенко - "Історія та правознавство. Науково-методичний журнал. - 2005. - N34/36"

³⁹ Діброва В. Українське козацтво: міф та наука - Рецензія на книгу: Сергій Плохій. Козацький міф: історія та національне питання в епоху імперій. 2013 С.2

Ми бачимо, що українські історики не досягли консенсусу, щодо емоційного сприйняття міфологізації та героїзації образу козацтва, що не дивно враховуючи суб'єктивність самого питання. Важливо зазначити

І саме через цю суб'єктивність ми б хотіли оминати подібну дискусію, та розглянути, саме те, як висвітлюється образ козацтва та виокремити основні міфи про козацтво, які були закладені в шкільні підручники.

Попри певну емоційність, роботи і Н. Яковенко і її деяких опонентів у цьому питанні представлені у нашій роботі. Також серед літератури, котра допоможе розібратися саме в проблематиці козацьких міфів важливо відзначити роботи Сергія Плохія, зокрема, його фундаментальну працю «Козацький міф». Сергій Плохій є одним з українських істориків, який детально вивчає тему образу саме українського козацтва.

В українських шкільних підручниках, коли мова йде про козаків, часто обігруються міфи, котрі впливають на наше сприйняття. Дослідивши та проаналізувавши шкільну літературу, спробуємо виділити декілька основних таких міфів.

Енциклопедія історії України дає таке визначення історичного міфу: «Міф історичний — своєрідна, як правило, спотворена форма історичної свідомості, в якій конкретні знання й інтерпретації процесів, подій, явищ і фактів минувшини передаються за допомогою образів, символів, переказів, легенд та інших емоційно-психологічних, ірраціональних, інтуїтивних компонентів, що сполучаються з вибраними, тенденційними елементами логіко-раціонального пояснення. Міф - первинна и найдавніша форма історичного мислення, в якій цілісне представлення минулого будується шляхом нерозчленованого поєднання реального з ідеальним, об'єкта його образом, природного и надприродного зовнішнього і внутрішнього, душі й тілах індивідуума і соціуму тощо. В основі міфу є масове, колективне пере- живання, яке виступає як спосіб

витлумачення дійсності з допомогою продукування образів, що ототожнюються з окремими явищами реальності.»⁴⁰

Попри визначення міфу як переважно спотвореної форми історичної свідомості, я наголошую на тому, що міф це все ж уявний об'єкт, але не означає автоматичної неправди чи фальсифікації.

У нашій роботі представлена вибірка підручників з історії для 8 класу, переважно 2008 та 2016 років, які були основою для формування картини світу людей мого покоління. Розглянув книги усіх найпопулярніших авторів цього часу: Г. К. Швидько, П. О. Чорнобай, В. С. Власов, О. К. Струкевич, І. М. Романюк, О. В. Гісем, О. О. Мартинюк, Бурнейко І. О., Наумчук О.В., Крижановська М. Є., Штанько О. Ф.

Почати аналіз підручників ми б хотіли з розбору основної термінології. Так зокрема термін “національно-визвольна війна” доволі часто використовується у шкільних підручниках, він натякає нам на першорядне значення національної ідеї у “визвольній боротьбі” козацтва. Це можна розглядати як втілення концепції українськості козаків, що сприяє наділенню їхнього образу націотворчим характером.

Натомість неформальний лідер модернізаційної течії Т. Таїрова-Яковлева, пропонуючи уникати, як вона це трактує, «політизації», відхиляє використання таких понять, як «Національно-визвольна війна», «Визвольна війна», «революція» («козацька революція»), «українська національна революція», резонно пропонуючи вдатися до предметних дискусій із залученням фахівців з європейської історії, щоб з'ясувати особливості типології української ситуації в європейському контексті. Відтак перевага віддається терміну «Хмельниччина», тому що, на її думку, всі інші терміни видаються політизованими, або їх можна вживати лише з великими застереженнями.⁴¹ В той же час багато українських істориків, що належать до традиціоналістів залишаються за використання

⁴⁰ Ясь О.В Міф історичний // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во "Наукова думка", 2009.

⁴¹ Маслак В. Базова термінологія з історії Гетьманщини в сучасній польській та російській історіографії // Історіографічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр. 2014. Вип. 25. С.321-340.

поняття «національно-визвольна війна» та споріднених із ним (особливо «українська національна революція»). Уникаючи оцінки термінів, що пропонуються нашими підручниками, або ж істориками різних течій, важливо зазначити наскільки широким є термінологічний спектор, що лише підкреслює важливість даних подій для нашої історії.

У деяких підручниках цю війну класифікують, як “всенародну війну проти іноземного гніту”⁴², тим самим відділяючи Україну як суб’єкт від Речі Посполитої та надаючи їй статус окремої країни, котра лише на певний проміжок часу потрапила під гніт іншої держави. Також можна звернути увагу на слово “всенародна”, яким автор об’єднує повстале селянство та козаків в єдиний український народ. Подібні визначення в українських підручниках зустрічаються дуже часто, наприклад: “повстання проти панування Польщі”⁴³ чи “загальнонародна боротьба”⁴⁴. Ми вчергове спостерігаємо концентрацію авторів підручників на українськості козацтва.

Шкільні підручники, торкаючись теми національно-визвольної війни, розповідають про те, що у козаків існувала ідея звільнення України і саме до звільнення України закликав козацтво Хмельницький. Ось, наприклад, як у двох сусідніх абзацах автор намагається нам впровадити у різному контексті одну й ту ж саму ідею: “Створити з повсталих селян і козаків боєздатну армію, яка боролася за визволення України, Б. Хмельницький зміг... Б. Хмельницький зміг згуртувати їх навколо ідеї боротьби за визволення України”⁴⁵.

Така концепція боротьби козаків за звільнення України піддається критиці з боку деяких істориків-модерністів: так, наприклад, Наталя Яковенко пише: “Неправда в іншому - ...в перенесенні модерних понять народу та його визвольних ідеологій на ті часи, коли ще ні самого новітнього "народу", ні, тим

⁴² Швидько Г. Чорнобай П. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Генеза, 2016. С. 146.

⁴³ Власов С. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2016. Київ: Генеза, 2016. С.115

⁴⁴ Струкевич О., Романюк І., Пірус Т. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Грамота, 2008. С.102

⁴⁵ Гісем О., Мартинюк О. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Харків: Ранок, 2008. С.94

більше, його сукупної ідеології не існувало”⁸. Та все ж по при критику певних вчених, констатуємо, що у наших підручника образ козацтва подається, як образ свідомих українців.

“Важливу роль у розвитку подій і розгортанні визвольного руху відіграла українська шляхта. Вона почала об’єднуватися з козаками та православним духовенством і сформувала разом с ними українську політичну еліту”⁹. У цьому уривку ми бачимо подорож понять у часі, автор переносить поняття «української політичної еліти» з XIX-XX ст. до XVII ст. При цьому варто зазначити, що це є важливим міфом, для відстоювання Україною традицій своєї державності.

Концепцію «політичної українськості» ми можемо також спостерігати в шкільних підручниках щодо більш ранніх періодів історії козацтва. Так, згадуючи появу перших Січей, автори деяких підручників починають вводити термін “козацька держава”, вживаючи котрий, вони створюють в уяві людей певну протодержаву і тим самим конструюючи міф про ранню та цілком свідому появу ідеї української державності та її самої. Це можна побачити на прикладі наступного уривку : “Протягом другої половини XVI ст. довкола Запорозької Січі утворилася своєрідна козацька держава”¹⁰. Навіть більше, підпункт параграфу звідки взято дане речення так і називається «Січ-козацька республіка». Хочеться нагадати, що першу Січ було засновано близько 1556-1557 року, тож про козацьку державу протягом другої половини XVI ст. говорити, на мою думку, зарано. Також автори підручників часто приписують термінам типу “Землі Війська Запорізького” статус назв держави: “Територія козацької держави називалася Землі Війська Запорізького, або Вольності Війська Запорізького низового”¹¹. На додачу автори підкреслюють

⁸ Образ сусіда в наших підручниках з історії/ Наталя Яковенко - "Історія та правознавство. Науково-методичний журнал. - 2005. - N34/36

⁹ Швидько Г. Чорнобай П. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Генеза, 2016. С. 146.

національний момент при формуванні Січі та куренів, наприклад: “Назви куренів - яскраве свідчення того, що Січ приймала вихідців з усієї України”¹²⁴⁶.

Куди цікавішим у плані “свідомої українськості” образу козацтва у підручниках є період після Хмельниччини. Описуючи цей період, автори значно збільшують у тексті частоту вживання термінів типу “Україна”, “Українська козацька держава”, “козацька Україна”, які саме назви держави. Так, наприклад, при розгляданні теми зовнішньої політики І. Виговського один з авторів пише: “...гетьман прагнув продовжувати політику Б. Хмельницького, спрямовану на досягнення цілковитої незалежності Української козацької держави та зміцнення її міжнародного авторитету”¹³.

Також важливим чинником формування міфу про сильну державницьку традицію акцентування у підручнику уваги на незалежності та міжнародному авторитеті “Української козацької держави”, що у деяких підручниках автори розглядали її як силу, яка нарівні з Трансільванією, Швецією та Московією претендувала на поділ Речі Посполитої. І звісно треба зазначити, що майже всі автори називають повстання Барабаша та Пушкаря проти Виговського громадянською війною, тим самим побічно натякаючи на суверенітет тогочасної України.

Наприклад автор підручників, В. С. Власов, розглядаючи складні події 1704 року, а саме придушення гетьманом І. Мазепою повстання С. Палія на території Польщі, не забуває охарактеризувати їх, як «... об’єднання Правобережної та Лівобережної України...»¹⁴. В рамках світової історії цю подію розглядають як допомога одного (російського) монарха іншому (польському), на вибудову сильної сучасної історичної політики краще звісно грає фраза відбулося об’єднанням. І це об’єднання у підручниках називають

¹⁰ Бурнейко І., Наумчук О., Крижановська М., Штанько О. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Тернопіль : Астон, 2016. С. 37.

¹¹ Власов С. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2008. С.38

¹² Власов С. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2008. С.38

¹³ Власов С. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2016. С.115

¹⁴ Власов С. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2016. С.183

найбільшим досягненням Івана Мазепи: “Головним його досягненням стало об’єднання Лівобережної та Правобережної України”¹⁵.

Таких прикладів звісно безліч, і у всіх них ми бачимо ототожнення української козацької автономії з сучасною Україною, а козаків з сучасними українськими воїнами. Тож як можна зрозуміти, проаналізувавши шкільні підручники, міф про те, що козаки були свідомими українцями та боролися за побудову української чи протоукраїнської державності, був і є досить поширений.

Хоча треба зауважити, що потребують окремого дослідження прояви соціально-психологічного відображення та політичної самосвідомості безпосередніх учасників Національно-визвольної війни (головним чином козаків, як нам подають автори підручників) в плані пошуку відповіді на запитання, чи усвідомлювали вони той факт, що на їх очах народжувалася Козацька держава? Адже політичні, військові та інші структури, на які вони спиралися у боротьбі за національне визволення українців з-під влади польсько-шляхетського політичного режиму, насправді були традиційні — і за назвою (Військо Запорозьке), і за своєю сутністю¹⁶.

За час свого існування українське козацтво перебувало в складі декількох державних утворень, але найбільший вплив на них мали дві великі держави: Річ Посполита та Московія (пізніше Російська імперія). В них Україна в нашій історичній політиці зазвичай виступає як нещасна країна, що відчайдушно боролася за свою незалежність з іншими - несправедливими та жорстокими державами. Звичайно, ще одним важливим наративом нашої історичної політики, є образ невинної жертви і злих кривдників-агресорів, що зустрічається в українських підручниках.

¹⁵ Струкевич О., Романюк І., Пірус Т. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Грамота, 2008. С.206

¹⁶ Українська держава другої половини XVII–XVIII ст.: політика, суспільство, культура / Ред. кол.: В. Смолій (відп. ред.), О. Бакинська, В. Горобець (заст. відп. ред.), В. Матях (відп. секр.), Ю. Мицик, В. Степанков, Я. Федорук, Т. Чухліб (заст. відп. ред.). НАН України. Інститут історії України; Науково-дослідний інститут козацтва. – К.: Інститут історії України, 2014. С. 12

Підручники окресленого в назві нашої роботи періоду мали велику кількість згадок про гноблення козацтва з боку імперій. У колах критично налаштованих до просування міфологем надиктованих історичною політикою держави, пропонується думка, що «Цей підхід завдавав найбільшої шкоди учням, бо пропонував їм нереальний, а «підфарбований» стан речей»¹⁷, але теза про гноблення зі сторін імперій є вкрай поширеною як у підручниках, так і у всій нашій історичній політиці. Це значно вплинуло на створення та поширення міфу, що козаки *завжди* були жертвами гноблення з боку польської, а пізніше й російської, влади, проти яких вони й боролися.

З шкільних уроків історії ми можемо пам'ятати, що однією з причин масового покозачення тогочасного населення українських земель були саме гноблення зі сторони влади та, як наслідок, його скрутне становище. В. С. Власов пише: «Виявом незадоволення українців становищем, у якому вони перебували, було покозачення...»¹⁸.

Та в чому проявляються ці гноблення, якщо проаналізувати шкільні підручники? Можна розпочати з каральних походів проти козаків, ось як про це пише один підручник: «Стурбований створенням окремої “козацької республіки”, уряд Речі Посполитої розпочав підготовку до чергового карального походу проти козаків...»¹⁹. З цього уривку зрозуміло, що похід за своїм характером є каральним, а також наголошується, що він саме черговий, тобто з нього починаємо думати, що взагалі-то такі дії це норма з боку польської влади. Підтвердження цієї думки знаходимо далі у підручнику, де знову написано про часті спроби ліквідації козацтва, а самих поляків називають “карателями”: “Коли ж 1634 р. польський уряд вкотре вдався до спроби ліквідувати козацтво”²⁰.

¹⁷ Підручник історії поліфункціональний. Виокремлюють три етапи у процесі підручникотворення у незалежній Україні: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:u9tE6E2RbykJ:https://allrefrs.ru/3-2082.html&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua> (дата звернення 15.09.2022)

¹⁸ Власов С. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2008. С.74

¹⁹ Власов С. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2016. С.96

²⁰ Власов С. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2008. С.91

Якщо говорити про тиск на козацтво з боку польської влади, то звісно не можна не згадати про Хмельниччину, і звісно автори підручників, при описі подій 1648-1656 років, не скупляться на згадки про гноблення з боку поляків. Серед головних причин війни майже у всіх основних підручниках, зазначено гоніння з боку влади у бік козаків: “...польський уряд застосовував проти них найсуворіші заходи. Так, наприклад, за ухваленою сеймом 1638 р. “Ординацією...” усі козаки, окрім 6 тис. реєстрових, перетворювалися на кріпаків. Придушувалися будь-які вияви покаяння. Реєстровці позбавлялися права обирати гетьмана та старшину...”²¹, “...польський уряд поставив козацтво в надзвичайно важке становище за допомогою “Ординації війська запорізького”. Разом з тим реєстровців обмежили у вільному господарюванні. Їх примушували платити податки, виконувати відробітки. Зазнаючи шляхетського терору, козаки лише чекали слушного моменту.”²², “...посилення національно-релігійних утисків православних українців... невідповідність між фактичним набуттям козацтвом політичного лідерства в українському суспільстві й обмеженнями, що накладалися на нього владою за “Ординацією” 1638 р.”²³.

Один підручник за 8 клас відзначився особливим змальовуванням всієї беззахисності українців та, навпаки, кровожерливістю ворога - поляків. Так, учням надається завдання попрацювати з документами, перший з яких це записки польського публіциста середини XVII століття. Далі бачимо: “Мусимо визнати, що ненависть поширюють великі податки, роботи ... оренди та інші подібні тягарі, що вигадують урядники, орендарі, суддівські гачки, економі, котрі хотіли б збільшити прибутки своїх панів ...”²⁴. Цікаво, що автори цього підручника надали саме оповідь з боку поляка, це наштовхує нас на думки, що Річ Посполита була настільки жорсткою, що це розуміли навіть деякі поляки,

²¹ Власов С. Історія України: підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2008.- С.91

²² Струкевич О., Романюк І., Пірус Т. Історія України: підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Грамота, 2008. С.101-102

²³ Гісем О., Мартинюк О. Історія України: підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Харків: Ранок, 2008. С.93

²⁴ Гупан Н., Смагін І., Пометун О. Історія України: підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Освіта, 2016. С.138.

що закріплює міф про цілковите гноблення. Якщо на цьому робота з документами для учнів завершилась би, то ми б мали цілком середньостатистичний підручник з історії. Але надалі маємо ще лист Богдана Хмельницького до польського короля (1647 р .) : “ Пани , державці та старости нестерпно кривдять нас, позбавляючи не тільки майна, а й свободи, посягаючи на наші хутори, поля, ставки, млини, бджоляні десятини ... І що тільки комусь з них у козаків, сподобається , силою відбирають, а нас самих, безневинних, б'ють, до в'язниць кидають, багато кого з нашого товариства поранено й знівечено”²⁵. Так ватажок Хмельниччини сам говорить про невинність українців, в тому числі і козаків. І завершальний документ - уривок зі скарги волинської шляхти на сеймі 1645-1646 рр. : “Таких утисків не терплять і в турецькій неволі: забрано у православних церкви, монастирі, заборонено провадження відправ, православні вмирають без причастя , не можуть прилюдно відправляти похоронів; у Любліні, Сокалі, Белзі та інших містах через відібрання церков православні мусять потайки ховати своїх померлих у підвалах”²⁶. Отож ми маємо три документа, що разом за обсягом складають більшу половину сторінки шкільного підручника, і у всіх трьох уривках ми маємо образ безневинних українців та лиходіїв-поляків. Таким чином, учням ще подається інформація про загнане становище українського козацтва, що козаки були жертвами гноблення, в даному випадку, з боку польської влади, проти якої вони й боролися. Укріплюється образ безневинних українців, що боролися проти лиходіїв-поляків проти національного, релігійного та соціального гноблення. Так «польське» категорично протиставляється козацькій сфері життя. Але дивно, що в жодному шкільному підручнику з моєї вибірки для аналізу, відсутній той факт, що своєю "милою отчизною" козаки вважали таки Річ Посполиту, а не Україну як політичний суб'єкт, про що зокрема відомо з джерел, наприклад, з

²⁵ Гупан Н., Смагін І., Пометун О. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Освіта, 2016. С.138.

²⁶ Гупан Н., Смагін І., Пометун О. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Освіта, 2016. С.138.

"на зацний погреб" Петра Сагайдачного, в якому запорожці змальовуються саме як захисники Речі Посполитої.

Куди більше увага на гнобленні з боку влади акцентується у випадках, коли йдеться про владу Російської імперії. Найперше, про що треба згадати, це події 1708-1709 років. Спочатку треба розібратися, що, на думку авторів підручників, спровокували перехід пропетровського Івана Мазепи на бік Карла XII? Ось як про це пишуть в одному з підручників: "...козаків зобов'язували здійснювати далекі походи, які тривали по кілька місяців та навіть років... Українці власним коштом утримували російські війська під час постійних переходів і постоїв. Участь України в Північній війні призвела до занепаду й припинення української зовнішньої торгівлі... виношував [російський цар] плани ліквідації особливого політичного та суспільного устрою Української держави... Відмова Петра I виконувати обов'язок протектора - захисника України..."²⁷. Тобто, вибір Мазепи пояснюють тим, що цар спочатку брав усі можливі ресурси з України, а, коли шведські війська почали наступ в наш бік, просто кинув українців. Окрім того, що це все звісно можна розглядати як гноблення України та козаків, цими тезами автори руйнують російський міф про Мазепу-зрадника, творюючи уявлення про зраду з боку Петра I.

Та основні гоніння козаків почалися опісля подій 1708-1709 років. "...Петро I почав діяти швидко, енергійно, підступно і жорстоко... він наказав О. Меншикову здобути й зруйнувати гетьманську столицю - Батурин... Слівцем "мазепинець" таврували українців."²⁸. Таким чином всі українці виступають жертвами у даній ситуації, а автори забувають про складність ситуації, коли українські козаки розділилися між двома таборами та про те, що Мазепа та його оточення до 1708 року займалися впровадженням тих самих царських указів, котрі "призвели до занепаду й припинення української зовнішньої торгівлі".

²⁷ Струкевич О., Романюк І., Пірус Т. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Грамота, 2008. С. 202-203

²⁸ Струкевич О., Романюк І., Пірус Т. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Грамота, 2008. С.204, 206

Далі тема про гоніння на козаків з боку Російської імперії у вітчизняних підручниках зазвичай згадується щодо подій другої половини вісімнадцятого століття, досягаючи кульмінації у змалюванні ліквідації Січі у 1775 році: “4 червня 1775 р. війська генерала П. Текелія раптово оточили Січ-столицю, де стояла невелика залога, і зажадали її капітуляції. Після бурхливої військової ради, зваживши на сили сторін (3 тис. запорожців проти 10 тис. царського війська), козаки вирішили скласти зброю. Наступного дня за наказом П. Текелія із Січі було вивезено боєприпаси, артилерію, скарб, архів, клейноди і прапори тощо. Всі будівлі на Січі, крім укріплень, зруйнували. Від 25 травня до 8 червня 1775 р. російська армія повністю захопила запорізькі землі. Осереддя української державності й волелюбного духу було знищено. У червні 1775 р. вийшов сенатський указ, що поклав край надіям козаків на відродження Січі. Запорожцям пропонували записатися до селянського чи міщанського станів, багато старшин зазнали переслідувань.”²⁹. Ось так у підручниках описано момент падіння козацтва. Загалом же в принципі мало коли козаки, за твердженням підручників, не відчували тиску з боку влади.

Отже, на думку авторів українських шкільних підручників даного періоду, козаки боролися за Україну, були українцями майже в сучасному розумінні цього слова та майже увесь час через це страждали від гноблення з боку імперій, і тут місце логічному висновку: козаки – беззаперечні герої.

Ідею про те, що козаки - беззаперечні герої у наших підручниках впроваджують дуже активно, аби це побачити достатньо прочитати згадку про будь-якого з найвідоміших гетьманів. “...султан запропонував князю [Вишневецький] перейти до нього на службу, але козацький ватажок відмовився від пропозиції та був страчений. У пам’яті українського народу він назавжди залишився героєм-захисником.”³⁰ , “Він [Конашевич-Сагайдачний] здобув заслужену шану сучасників. «Був то чоловік великого духу, що сам шукав

²⁹ Власов С. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2016. С.96

³⁰ Струкевич О., Романюк І., Пірус Т. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Грамота, 2008. С. 39

небезпеки, легковажив життям, у битві був першим, коли доводилося відступати - останнім...» - повідомляє про нього тогочасне джерело.”³¹ , “Б. Хмельницький належить до найвидатніших постатей в історії України. Він не лише очолив національно-визвольну боротьбу в Україні, а й зміг об’єднати для цієї мети зусилля різних станів українського суспільства... Б. Хмельницький започаткував будівництво Української козацької держави.”³² , “...акція І. Мазепи відображала настрої тієї частини українського суспільства, яка хотіла бачити Україну цілком незалежною державою. Вона помітно вплинула на розвиток суспільно-політичного та національно-визвольного руху в Україні в наступних століття”³³ - всі ці цитати підкреслюють героїчність основних особистостей козацької історії.

Але не тільки основних особистостей, а й козацькі маси автори підручників подають нам як героїв: “...джерела описують позитивні й негативні риси запорозького козака. Серед позитивних: щирість, щедрість, безкорисливість, повага до заслужених воїнів, поміркованість, винахідливість, гостинність, чесність, військова доблесть і спритність, мужність, хоробрість, байдужість до смерті, жартівливість, мрійництво, любов до музики й пісні, побратимство. Водночас козаки любили похвалитися подвигами, зброєю, одягом, їм були притаманні легковажність, безпечність, схильність до лінощів і гультяйства в час, вільний від походу чи виконання службових обов’язків. Проте військовий обов’язок був для них понад усе... У походах і боях козаки дотримувалися суворої дисципліни, за найменше порушення якої вони підлягали страті. У мирний час покарання за крадіжки, дезертирство, неповагу до січової старшини тощо визначалося судом залежно від провини... Захист православної віри був одним із козацьких бойових гасел.”³³ . У цих уривках ми

³¹ Власов С. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2016. С.84

³² Швидько Г. Чорнобай П. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Генеза, 2008. С. 169

³³ Швидько Г. Чорнобай П. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Генеза, 2008. С. 245

³³ Швидько Г. Чорнобай П. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Генеза, 2016. С.41-43

бачимо позитивні характеристики козаків. Навіть коли автори писали про негативний бік козаків, це було зроблено так, що їх негативні якості були малопомітними на фоні позитивних.

Ще героїчність подій козаччини підкреслюють зображення козаків, козацьких поселень та великих битв, котрими прикрашені усі підручники починаючи з обкладинки.

Також можна згадати про терміни, котрі вказують на героїчність козаків. Так, наприклад, термін “Доба героїчних походів” одразу вказує нам на те, як нам потрібно сприймати грабунки османських кораблів, міст та фортець, та й сам термін “національно-визвольна війна” звучить теж доволі героїчно.

Можна побачити, що в шкільних підручниках змальовується лише «найзручніші» сторони нашої історії, що є виграшними лише для нашої нації. Таким чином окреслюється місце українців в історичній парадигмі разом з іншими народами та державами, що мають взаємозв'язок і вплив один на одного. Показано також і негативні наслідки козаччини, що козацтво, будучи здебільшого позитивним явищем нашої історії, через через радикалізм низів і свою неспроможність знайти компроміс зі старою земельною аристократією, що зрештою призвело його до історичної поразки. Показуючи недоліки, поряд із досягненнями, ми тим не принижуємо свого минулого, навпаки, ми роз'яснюємо причини невдалих рішень у нашому минулому. Натомість деякі прикрашання дійсності все ж присутні, але на нашу думку це не зводить нанівець виховний аспект підручників.

Метою нашої роботи не є применшити роль українського козацтва, а лише поговорити про ті аспекти козацької історії, які найкраще характеризують образ козацтва в наших шкільних підручниках з історії.

Спочатку було б доцільно порівняти зображення образу козацтва у підручниках різних років, бо зі зміною Основною відмінною ознакою підручників 2016 року, стало те, що значно посилився вплив на історичну політику конфліктогенного чинника. Події 2014 року, початок війни з боку агресивного сусіда з подальшою окупацією частини територій вплинули на

посилення а нашій історичній політиці, не тільки образу Росії як ворога, а і сприяли розвитку ідеї наслідування сучасними українцями військової та державотворчої традиції козаків. При цьому важливо зазначити, що героїзація козацтва була присутня як у підручниках 2008, так і в підручниках 2016.

У висновку можна зазначити, що у шкільних підручниках тема козачини є доволі міфологізованою, серед основних міфів можна виділити три: Козаки, це те, що варто наслідувати, козаки - герої та те, що козаки усвідомлювали свою Українськість та боролось за побудову національної держави але завжди зазнавали утисків.

Героїзація є основним мотивом усього українського наративу про козачину. Навколо тези “козаки-герої” побудовані всі інші міфи: концепція українськості впроваджена для того, щоб показати, що козаки боролися за волю та незалежність України і тим самим, як справжні герої, ризикували життями заради України.

Також треба згадати положення про гноблення козаків з боку імперії. Взагалі, теза про гноблення українців ким би то не було є основним лейтмотивом усієї нашої історії. Звісно, гноблення зі сторони імперій мали місце у козацькі та не тільки часи, і навіть без зайвої гіперболізації можна сказати, що ці гноблення зробили величезний внесок у формування нашої нації та менталітету. Акцент на гнобленнях козаків поставлено для того аби створити образ мучеників-героїв, яких катували лише за те, що вони вільні і що вони українці.

Міф про усвідомлення козацтвом своєї українськості є цілком зрозумілим та несе певний сенс у сучасність, а саме українськість минулих військових та державотворчих традицій. Він є важливим чинником також для усвідомлення певної спадковості, тобто за допомогою нього зручно конструювати ще один міф про те, що українці є нащадками козаків, та мають унаслідувати традиції про які я писав раніше. В складні часи війни пошук ідентичності та національного самоусвідомлення, а також важливого об'єднуючого

національного символу у минулому є як ніколи актуальним. Тому не дивно, що подібні міфи є частиною нашої сучасної історичної політики.

РОЗДІЛ 2. ОБРАЗ КОЗАЦТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

2.1 Образ козацтва в шкільній програмі з літератури

Говорячи про сучасну культуру і її сприйняття, важливо розуміти, що суб'єктом культури є будь-яка соціальна спільність або конкретний індивід, котрий в умовах певної епохи реалізує в системі предметно-практичної діяльності культуротворче начало, споживання і духовне освоєння об'єктів культури.⁴⁷ Іншими словами, сьогодні саме ми (народ України) створюємо сучасну українську культуру і дії кожного окремого громадянина є фактично частиною сучасної культури. Тому розглядаючи будь-які образи у сучасній українській культурі варто розглядати їх через призму кожної окремої особистості, а точніше через спільне для кожного та усіх у нашому суспільстві.

І розпочати аналіз образу козацтва у нашій сучасній культурі варто з формування образу у свідомості кожного. І звісно якщо ми розглядаємо питання культури то наша перша зустріч з нею відбувається зазвичай під час шкільних уроків літератури. Тому для розуміння культурного контексту сучасних споживачів та акторів сучасної культури,

У цьому підрозділі не буде детального розбору підручників, а лише аналіз шкільної програми з літератури, яка запропонована міністерством освіти та науки України.

У програмі з української літератури як мету визначено «виховання національно свідомого громадянина України; формування і ствердження гуманістичного світогляду особистості, національних і загальнолюдських цінностей.»⁴⁸. При цьому якщо ми розглянемо основні блоки на які поділено курс літератури у кожному з класів до 9 класу коли розпочинається системне хронологічне вивчення історії, то ми побачимо що у кожному класі є блок, про минуле України: «Історичне минуле нашого народу», «Загадково прекрасна і

⁴⁷ Крайнікова Т. Суб'єкти і об'єкти культури медіаспоживання // Вісник Книжкової палати. 2014. № 8. С.47

⁴⁸ Навчальна програма з української літератури для 5-9-х класів для загальноосвітніх навчальних закладів затверджена наказом МОН від 07.06.2017 № 804. С. 12-14

славна давнина України», «Про далекі минулі часи», «Національна драма».⁴⁹ У деяких з цих розділів є твори, які на пряму пов'язані з історією, та надані певні рекомендації педагогам. Все це формує певне емоційне ставлення до окремих образів, в тому числі і образу козацтва. Визначають бажане емоційно-ціннісне ставлення самі укладачі програми. Ми спробуємо на основі цих порад виділити основні особливі риси образу козацтва, які несе нам шкільний урок літератури.

Сучасна культура твориться саме в епоху постмодерна, і однією з характерних рис її є те, що твір у постмодерній культурі позбавлений первісної свіжості, видається осередком інтертекстуальності з алюзіями на інші твори, нанизуванням цитат, своєрідним центоном, колажем, свідомою компіляцією.⁵⁰ Тому також важливо в ході розбору шкільної програми визначити, як запропоновані нам автори та твори вплинули на формування нових постмодерних культурних величин, сучасних творів мистецтва та їх авторів.

Всі аспекти, на яких я наголосив прописані у самій програмі, що є відкритою та знаходиться у вільному доступі, зокрема на сайті Міністерства освіти та науки України.

Розглядати програму ми розпочнемо у хронологічному порядку з 5 класу, де дітей пропонується ознайомити з твором української дитячої письменниці Зірки Мензатюк «Таємниця козацької шаблі».⁵¹ Варто зазначити, що запропонований твір, на відміну від більшості запропонованих в програмах з української літератури, відноситься саме до сучасної культури, і тому ми не будемо говорити про його вплив на інших авторів, а розглянемо сам твір. Це пригодницька повість, в якій у формі мандрівки дітей знайомлять з історичними місцями на території України. Образ козаків є центральним у творі, як найпопулярніший націотворчий та об'єднуючий символ, саме тому образ «козацької шаблі» було винесено у назву.

⁴⁹ Навчальна програма з української літератури для 5-9-х класів для загальноосвітніх навчальних закладів затверджена наказом МОН від 07.06.2017 № 804 С. 12-14

⁵⁰ Ковалів Ю. Літературознавча енциклопедія : У 2-х томах. Т. 2. Київ: ВЦ «Академія», 2007. С. 255

⁵¹ Навчальна програма з української літератури для 5-9-х класів для загальноосвітніх навчальних закладів затверджена наказом МОН від 07.06.2017 № 804 С. 21

На думку, укладачів програми даний твір повинен, пробудити в дітях розуміння потреби формувати національну самосвідомість, плекати патріотичні почуття, мати громадянську позицію.⁵² І центральним образом для цього обрано «козацьку шаблю» .

Перейдемо до розгляду програми для 6 класу. На даному етапі діти продовжують своє знайомство з творчістю Тараса Шевченка, яка звісно стала важливим мотивом у творчості багатьох наших сучасників, але про це ми згадаємо пізніше. Зараз же розглянемо його твір «Іван підкова» .⁵³ У цьому творі розповідається історія про славетні походи козаків під проводом, протягом усього твору автор наголошує на героїзмі та відвазі козаків та їхнього ватажка. Також варто звернути увагу на рядки «добували і славу, і волю», які перегукуються з сучасним Гімном України і наштовхують читача на думку про наслідування сучасною Україною «славних козацьких традицій», що є новим, але дуже важливим сенсом, який автор звичайно ж не міг передбачити.

Якщо говорити про емоційно-ціннісне ставлення, то в програмі запропоновано прищеплювати усвідомлення того, що героїзм і мужність – ознаки лицарських чеснот українських козаків, що вже створює певний позитивний наділений вищевказаними чеснотами образ козаків, який у подальшому учні будуть розвивати та оздоблювати.⁵⁴

Також варто розглянути твір Володимир Рутківського «Джури козака Швайки»⁵⁵ . Цей твір продовжує тіж ідеї та сили, які ми вже виокремили з твору «Іван Підкова», наголошуючи на волелюбності та сміливості козаків та їх джур. В тойже час у творі, через образи зрадників, засуджуються негативні риси підступність, жорстокість та підлість.

⁵² Навчальна програма з української літератури для 5-9-х класів для загальноосвітніх навчальних закладів затверджена наказом МОН від 07.06.2017 № 804 С. 21

⁵³ Навчальна програма з української літератури для 5-9-х класів для загальноосвітніх навчальних закладів затверджена наказом МОН від 07.06.2017 № 804 С. 30

⁵⁴ Навчальна програма з української літератури для 5-9-х класів для загальноосвітніх навчальних закладів затверджена наказом МОН від 07.06.2017 № 804 С. 31

⁵⁵ Навчальна програма з української літератури для 5-9-х класів для загальноосвітніх навчальних закладів затверджена наказом МОН від 07.06.2017 № 804 С. 31

Авторами програми відзначено, що ознайомлення з твором спрямовано на усвідомлення лицарства, сміливості, фізичної, духовної сили наших предків, потреби виховання й утвердження цих якостей у наш час, що продовжує також думку про наслідування сучасними українцями козацьких чеснот .

Також можна зазначити, що в програмі запропоновано твір Степана Руданського, «Запорожці у короля», який з першого погляду не впливає на формування певних сенсів, бо є гумористичним.⁵⁶ Та використання образу козацтва навіть у гумористичних творах є важливим аспектом популяризації цього образу. В цьому допомагає сама сутність гумору як явища. Гумор приваблює увагу людей і використання гумору в просуванні потрібного образу козацтва може допомогти привернути увагу до певних характеристик або особливостей образу, що інакше можуть бути непомітними. Гумор може також створити позитивний настрій та викликати сміх у глядачів або читачів, що може зробити їх більш прихильними до образу козацтва та більш схильними сприйняти певний міфологізований посил. Гумор може бути використаний для передачі складних ідей чи поглядів у легкій та зрозумілій формі, що може допомогти залучити аудиторію та зробити її більш сприйнятливою до певних міфологізацій.

В програмі 7 класу запропоновано розглянути твір Андрія Чайковський. «За сестрою».⁵⁷ Твір переносить нас у часи козаччини, у деяких видавництвах навіть він отримав другу назву «Оповідання з козацької старовини». Центральним образом твору став хлопець Павлуся, котрий визволя свою сестру з татарського полону. Образ хлопця переплітається з образами українських козаків, прицьому наділивши його такими рисами, як благородство, лицарство, сміливість, відповідальність, мужність, вірність винахідливість та патріотизм. Образ козацтва виступає важливим мотивом твору та впливає на його сюжетну лінію та символіку. Він функціонує як сакральний символ, який привносить

⁵⁶ Навчальна програма з української літератури для 5-9-х класів для загальноосвітніх навчальних закладів затверджена наказом МОН від 07.06.2017 № 804 С. 37

⁵⁷ Навчальна програма з української літератури для 5-9-х класів для загальноосвітніх навчальних закладів затверджена наказом МОН від 07.06.2017 № 804 С. 43

елементи історичної спадщини та національної самосвідомості. У контексті твору, козацтво представлене як символ мужності, відваги та вільної духовності. Через вплив цих якостей на головних героїв, автор створює протиставлення між козацтвом та суспільними конвенціями, зокрема статусними нормами та обмеженнями. Образ козацтва виступає як прагнення до виходу за рамки обмежень і реалізації особистої волі.

Автори програми знову ж таки акцентують увагу на тому, що важливим є усвідомлення потреби виховання лицарських чеснот, почуття патріотизму, відданості, віри в перемогу добра, краси, справедливості.⁵⁸ Що аналізуючи твір можна ототожнити з поняттям «козацькі чесноти» .

У 8 класі при вивченні усної народної творчості, зокрема рекомендовано роглянути українські історичні пісні, серед яких є такі твори як «Зажурилась Україна», «Та, ой, як крикнув же козак Сірко», які були присвячені боротьбі козаків проти турецьки та проти татарськи військ; та такі твори як «Ой Морозе, Морозенку», «Максим козак Залізник», «Чи не той то Хміль», «За Сибіром сонце сходить», які були присвячені національно-визвольній боротьбі проти польських та російських військ.⁵⁹ Також до вивчення рекомендовано пісні Марусі Чурай, котрі стали народними і також стосувалися теми боротьби козаків проти загарбників.⁶⁰ У цих творах українське козацтво звитяжна та лицарська сила, що змагається за визволення рідної землі.

Ці пісні також запропоновано спрямувати на усвідомлення лицарства, сміливості, фізичної, духовної сили наших героїчних предків; виховання і утвердження цих якостей у наш час розуміння того, що добра слава про обдаровану людину живе у віках.⁶¹ Що знову ж продовжує тенденцію на

⁵⁸ Навчальна програма з української літератури для 5-9-х класів для загальноосвітніх навчальних закладів затверджена наказом МОН від 07.06.2017 № 804 С. 43

⁵⁹ Навчальна програма з української літератури для 5-9-х класів для загальноосвітніх навчальних закладів затверджена наказом МОН від 07.06.2017 № 804 С. 51

⁶⁰ Навчальна програма з української літератури для 5-9-х класів для загальноосвітніх навчальних закладів затверджена наказом МОН від 07.06.2017 № 804 С. 51

⁶¹ Навчальна програма з української літератури для 5-9-х класів для загальноосвітніх навчальних закладів затверджена наказом МОН від 07.06.2017 № 804 С. 51

зображення козаків як таких, що наділені найкращими людськими чеснотами та таких, що передали ці чесноти сучасним українцям.

У 9 класі учнів продовжують знайомити з представниками української народної творчості «Ой летіла стріла», «Ой на горі вогонь горить», які є скорботними творами та при сповненні захоплення самовіддачею та хоробрістю захисників рідного краю, зокрема також і козаків.⁶²

Також у 9 класі вивчається шедевр української літератури "Енеїда".⁶³ Цей твір, став початком нової української літературної традиції, але й на формування образу козаків він мав не менший вплив.

«Енеїда» Котляревського є трагедією на однойменний твір давньоримського автора Вергілія. І для розуміння того, що у творі не зважаючи на форму викладу матеріалу саме звеличується образ козаків (в даному випадку козака Енея), треба звернутись до критики римського оригіналу. Історики зазначають, що «Епопея звеличувала світову великодержавну місію Риму - повновладно правити народами, давати суспільству закони, милувати підкорених і силою приборкувати непокірних, а до того ж утверджувала божественне походження імператорської влади Авіуста.»⁶⁴, тобто твір і образ Енея був дуже важливим для римлян, так як для нас є важливим образ козацтва.

У "Енеїді" козаки зображені як героїчні, сміливі та незалежні борці за свободу, які відігравали важливу роль у поемі, допомагаючи головному герою, Енею, у його подорожі та боротьбі з ворогами. Котляревський використовує козацький образ як символ національної гідності та боротьби за незалежність. Крім того, в поемі "Енеїда" козаки зображуються як суспільна верства з власною системою цінностей та чеснотами. Вони представлені як люди, що живуть згідно зі своїми законами та традиціями, мають справедливість та відданість своїй батьківщині. Все це підкреслює важливість національного характеру та

⁶² Навчальна програма з української літератури для 5-9-х класів для загальноосвітніх навчальних закладів затверджена наказом МОН від 07.06.2017 № 804 С. 63

⁶³ Навчальна програма з української літератури для 5-9-х класів для загальноосвітніх навчальних закладів затверджена наказом МОН від 07.06.2017 № 804 С. 66

⁶⁴ Нахлік Є. К. Перелицьований світ Івана Котляревського: текст - інтертекст - контекст : монографія. Львів : Б.в., 2015. С. 61

самобутності козацького становища в українській історії та культурі. В якійсь мірі саме завдяки "Енеїді" козацтво стало одним із символів української національної свідомості.

Також у цей період українців знайомлять з твором Миколи Гоголя «Тарас Бульба».⁶⁵ Твір розповідає про боротьбу козацтва проти польських та кримськотатарських військ. Цей твір формував уявлення про козаків у багатьох поколіннях людей, і в ньому було зображено найбільш типові ознаки козацтва. Саме тому в одних випадках здається, що події віднесені до XVI століття, в інших до початку XVII століття. Але такий підхід при цьому стимулював тогочасну пропаганду паразитувати на невідповідності його історичним подіям, бо для неї неймовірно зручним для спекуляцій виявився образ козака.

Мотиви твору стали основою для багатьох радянських фільмів, але для розуміння того, яке сторіччя спекулювання на творі Миколи Гоголя формувало у нас уявлення про козаків, на мою думку, буде краще поглянути на більш-менш сучасну стрічку, а саме російсько-український фільм 2009 року «Тарас Бульба». Подивившись цей фільм, перше, що кидається в очі, це звісно нездоровий акцент на означенні української землі як «руської землі», що російською звучить «русской земли», що є також синонімом «російської землі», православну віру також називають «руською», в той час згадок слова Україна майже немає. Фільм при цьому не є авторським домислом, а саме спекуляцією, а частково жертвою ще російсько-радянських спекуляцій, на творі Миколи Гоголя, про це так каже і сам режисер фільму: «Я знімав те, що, на мою думку, хотів сказати Гоголь»⁶⁶. Не даремно у 2014 році фільм було заборонено до показу в кіно саме з таким формулюванням: «фільм «Тарас Бульба» викривляє історичні події, фальсифікує і дискредитує українську національну ідею, і загалом є кричуще антиукраїнським, ставить під сумнів саме існування українського народу. Варто

⁶⁵ Навчальна програма з української літератури для 5-9-х класів для загальноосвітніх навчальних закладів затверджена наказом МОН від 07.06.2017 № 804 С. 69

⁶⁶ Степула Н. Фільм «Тарас Бульба»: мистецтво на службі...// Радіо Свобода. 2009.
URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1604982.html>

відзначити, що Володимир Бортко екранізував саме другу версію однойменної повісті Миколи Гоголя, створену на вимогу російського царату, де суттєво зміщені акценти на Русь і російське, а Україна та українське майже відсутні»⁶⁷.

Саме, через зручність цього твору для російської пропаганди, автори програми не наполягають на такому ж емоційно-ціннісному ставленні до твору, як у вище зазначених творах, а лише закликають до усвідомлення, що Україна — країна визначних мистецьких талантів, які зробили великий внесок у культуру інших народів.⁶⁸

Також курс української літератури у 9 класі передбачає оглядове вивчення історичної теми у творчості Т. Шевченка, окрім вже вище згаданого твору «Іван Підкова», пропонується розглянути зокрема твір «Тарасова ніч»⁶⁹.

Автори акцентують на усвідомленні громадянської позиції людини як одного з проявів духовності. Що можна співвіднести як з образом самого Шевченка так і з образом козацтва, що був висвітлений у його творі.⁷⁰

Вірші Шевченка стали важливим для українців культурним явищем, його образ є не менш значущим для націотворчого процесу в Україні, ніж образ козацтва. Тому не дивно що існує безліч відсилок та алюзій сучасних творців на його творчість, а також, що записано безліч пісень на слова Шевченка гуртів, зокрема «Kozak system», «Кому вниз», «ДримбаДаДзига», «Бандурбенд», сестер Тельнюк. Деяким з цих гуртів довелося працювати саме з сконструйованим Шевченком образом козацтва, що детальніше розберемо в наступному підрозділі.

Для ознайомлення також рекомендовано твір видатного українського письменника, літературного критика, перекладача та філолога П. Куліша «Чорна

⁶⁷ Держкіно заборонило прокат фільмів «Мама-3» і «Тарас Бульба»// ВВС Україна. 22.12.2014.
URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2014/12/141222_she_russian_films_ban

⁶⁸ Навчальна програма з української літератури для 5-9-х класів для загальноосвітніх навчальних закладів затверджена наказом МОН від 07.06.2017 № 804 С. 69

⁶⁹ Навчальна програма з української літератури для 5-9-х класів для загальноосвітніх навчальних закладів затверджена наказом МОН від 07.06.2017 № 804 С. 71

⁷⁰ Навчальна програма з української літератури для 5-9-х класів для загальноосвітніх навчальних закладів затверджена наказом МОН від 07.06.2017 № 804 С. 71

рада».⁷¹ Цей твір є першим канонічним українським історичним романом. Козацтво в ньому не зображується монолітною силою, а є сукупністю як негативних так і позитивних персонажів. Таке зображення образу козацтва перегукується з історичною епохою яку зображає Куліш, з добою "руїни". Тому виникає певний парадокс, що, з одного боку, образ козацтва є центральним у творі, з іншого боку, виокремити певні його риси та характеристики немає можливості, через різноманітність персонажів представлених автором.

Напевно саме через це укладачі програми не пропонують звертати особливу увагу на чесноти козаків в процесі ознайомлення дітей з текстом, як то було у попередньо наведених мною прикладах.

Але твір все одно популяризував на більш широку аудиторію тему козацтва, й зробив внесок в сучасну українську культуру. Так у 2002 році по мотивам твору режисером М. Засєєвим-Руденко було знято однойменний фільм по мотивам твору П. Куліша.

Починаючи з 9 класу програмою пропонується розглядати твори у хронологічному порядку, при цьому твори які вивчаються, часто співвідносяться з епохою, яку вони представляють. Цим зокрема можна пояснити велику концентрацію творів, пов'язаних з українським козацтвом в програмі 9 класу, а також відсутність таких творів у програмах 10-11 класів.

Хоч у програмі за 10 клас немає творів, зміст яких безпосередньо пов'язаних з історією козацтва, треба звернути увагу на додаткову літературу. В додатковій літературі учням пропонують ознайомитись з творами М.Старицького «Молодість Мазепи», «Богдан Хмельницький» та «Облога Буші», у яких автор звертається до теми козащини.

У творі «Молодість Мазепи» автор не приховує свого прихильного ставлення до цього гетьмана. Іван Мазепа у його творі наділений лицарськими та лідерськими якостями. Також у творі згадана тема гноблень Мазепи з боку

⁷¹ Навчальна програма з української літератури для 5-9-х класів для загальноосвітніх навчальних закладів затверджена наказом МОН від 07.06.2017 № 804 С.74

польської шляхти у його дитинстві, а ще автор протиставляє дитинство гетьмана в козацькій сім'ї розбещеному життю при польському королівському дворі.

У трилогії «Богдан Хмельницький» автор зображує як події, що передували національно-визвольній війні так і сам її перебіг. У першій частині так, як і в творі «Молодість Мазепи», увагу читача акцентують на гнобленнях з боку польської шляхти українського козацтва та українського селянства. Сам Хмельницький у трилогії зображений мудрим лідером, який зміг об'єднати загнобилене козацтво на повстання проти національного гніту.

Взагалі робота з образом Б. Хмельницького, є доволі важливою задачею для нашої історичної політики, бо в радянській та російській історичних традиціях цей образ активно використовувався та використовується як підтвердження пропагандистського концепту про «братні народи» України та Росії. Ці радянські інтерпретації досі неймовірно популярні серед українців, зокрема старшого покоління, що виховувалося під впливом радянської пропаганди. Тому такі постаті як Хмельницький на думку великого відсотку нашого населення закріплюється як постать номер один в козацькій історії, а разом з ним закріплюється теза про те, що він об'єднав два «братні» народи. Ось як про це пишуть сучасні науковці: «Подальша глорифікація постаті Хмельницького зробила свою справу. У свідомості багатьох українців він став персонажем №1... акцент робився на тому, що Хмельницький об'єднав «братні» народи - український та російський. У цьому вбачалася його «велетенська історична заслуга»»⁷².

Твір «Облога Буші» присвячений подіям Хмельничини. В ньому героїчні козаки, оборонці фортеці, протипоставлені жорстоким полякама, що цю фортецю штурмують.

М. Старицький у своїх літературних працях репрезентує образ козаків як жертв гноблень та героїчних сміливих оборонців рідної землі. Важливою

⁷² Кралюк П. Козацька міфологія України: творці та епігони Київ, 2016. С. 368

особливістю цих творів було акцентування на мудрості та видатних лідерських якостях козацьких гетьманів.

В 11 класі вивчається велика кількість літературів шістдесятників, творчість яких безпосередньо пов'язана з темою козаччини. Як зазначав у своїй праці дослідник Кралюк: «Однією з тем, важливою для шістдесятників, стала історія українського козацтва, його прославлення. Тут не було чогось незвичного. Козацький міф відігравав важливу роль у творенні української національної міфології. А шістдесятники, звертаючись до останньої, намагалися продовжити її розвиток. Зрештою, козацький міф, проінтерпретований в комуністичному дусі, був легалізований у радянській Україні у період сталінізму. Тому звернення до нього, здавалось би, не повинно було викликати проблем у авторів.»⁷³

Зокрема тема козаччини займає важливе місце в творчості Ліни Костенко, зокрема у творі «Маруся Чурай»: «Взагалі «Маруся Чурай» - не стільки козацький роман, скільки твір про українських дисидентів. Правда, заради конспірації використовувалася козацька символіка. До того ж ця символіка часто набирала небажаного для радянської системи характеру.»⁷⁴ - відзначав у своїй роботі присвяченій темі козацького міфу П. Кралюк.

Важливоливо звернути увагу на тенденцію, яку можна прослідкувати у хронологічній системі вивчення літератури (зокрема це видно з програми 9-11 класів), що образ козацтва лишався важливим на всіх етапах становлення нашої культури.

Підсумовуючи, варто зазначити, що шкільна програма з літератури направлена на формування певного емоційно-ціннісного ставлення до багатьох образів, зокрема до історичних, зокрема до образу козацтва. В програмі переважає ставлення до образу козацтва, а до такого, що наділене хоробрістю, відданістю та подібними "лицарськими" якостями; та такого, що несе в спадок

⁷³ Кралюк П. Козацька міфологія України: творці та епігони. Харків: Фоліо, 2016. С.381

⁷⁴ Кралюк П. Козацька міфологія України: творці та епігони. Харків: Фоліо, 2016. С. 378

нам ці якості та свою державотворчу традицію. Все це є цілком співставним з основними міфами виділеними нами зі шкільних підручників з історії.

Також ми бачимо значний вплив митців минулого, які працювали з темою козаччини на сучасну культуру, по мотивах їх творів знімалися фільми, писалась музика тощо. Враховуючи героїзацію козацького образу в сучасній шкільній програмі, можна зробити висновок, що в майбутній українській культурі лицарський та націотворчій образ козацтва не відіме, а можливо міфологізація козацтва розквітне з новою силою.

2.2 Відображення образу козацтва на приклади творів сучасної культури

Як ми вже зрозуміли, на Кожному етапі становлення української культури від народної творчості до «Енеїди» Котляревського, від романів Куліша до поезії Ліни костенко, одним з центральних образів лишався образ козацтва. Виключенням звісно не стала і сучасна українська культура. За декілька століть образ козацтва укорінився в нашій культурі як один з найголовніших національних символів. Звісно, що такий важливий символ для нашого націотворення знайшов своє відображення у масовій культурі України. Саме відображення образу козацтва у масовій культурі України ми б хотіли розглянути у цьому підрозділі.

Вище ми розглянули як історична політика країни вплинула на наше сприйняття образу козаків. Тобто якщо ми поглянемо через призму культури, то ми працювали з суб'єктом культури, у цьому ж розділі ми проаналізуємо об'єкти культури.

Об'єктами культури зазвичай вважаються продукти матеріального/духовного виробництва. Деякі з них із плином часу на підставі суспільної значущості набувають статусу об'єктів культурної спадщини — це

видатні архітектурні пам'ятки, картини, звичаї, обряди тощо.⁷⁵ Тобто, об'єктом культури є продукт культурної діяльності митців.

Розглянуті далі нами твори є представниками саме масової культури. Це пов'язано переважно з самою сутністю масової культури, як такої, що спрямована на охоплення як найбільшої аудиторії. Масову культуру сприймають усі на відміну від так званої «елітарної культури» для сприйняття, якої варто мати певний культурний багаж. При цьому масова культура є таким явищем, з яким ми стикаємося щодня: слухаємо музику йдучи на роботу чи навчання, купуємо квитки до кінотеатру чи фільм на якомусь з сайтів,

Саме популярністю такої культури, обумовлений і її вплив на свого читача, глядача, слухача тощо. Ми сприймаємо подібний контент щодня, і також сприймаємо сенси що в нього закладені, при чому робимо це без особливого мозкового навантаження, тому і критиці ці сенси особливо не піддаємо. Якщо говорити про простоту сприйняття масової культури та основних її посилів, то дослідники даної проблеми зазначають: «Продукт масової культури не потребує для сприйняття ніяких інтелектуальних та емоційних зусиль, тому він є цілком адаптованим до потреб споживача»⁷⁶

Образ українського козацтва давно став таким, навколо якого формуються наші національні ідеї. Таке становище стало фактором, навколо якого було вибудовано велику кількість міфів. Звісно, що такий важливий символ для нашого націотворення знайшов своє відображення у масовій культурі України. Саме відображення образу козацтва у масовій культурі України ми б і хотіли розглянути у цьому розділі.

По-перше, я б хотів звернути увагу на образ козацтва в музиці та кіномистецтві. Одразу скажу про гурт «KOZAK SYSTEM», про який я вже згадував раніше, і вже з назви якого зрозуміло його прихильність до козацької

⁷⁵ Крайнікова Т. Суб'єкти і об'єкти культури медіаспоживання / Т. Крайнікова // Вісник Книжкової палати. - 2014. - № 8. С.48

⁷⁶ Безугла Р. І. Масова культура: до проблеми визначення поняття // Культура і мистецтво в сучасному світі. 2010. Вип. 11. С. 34.

тематики. Гурт, як зазначалось вище робив пісні на вірші Т. Шевченка, а також він робить про війну, де сучасність часто змішується з образами минулого, зокрема і образом козацтва. Пісні сповнені героїчних сенсів, які виконує гурт, також можна розглядати як спробу автора зобразити козаків як відважних та непохитних борців за свободу та справедливість. Їхні вчинки, самопожертва та здатність до дійсного героїзму стали б прикладом для нас у сучасному світі. Тобто паралелі двох історичних епох, можна вважати натяком на нащадконаслідування козацьких традицій. Цією особливістю козацтва та їх особливою роллю в нашій історії зокрема лідер групи пояснював їхню самоназву: ««Козак» — це збірний образ українського чоловіка з міцною волею і чіткою позицією. «Систем» — система, що об'єднує людей навколо цієї позиції. Кожна країна має своїх історичних героїв: вікінгів, самураїв, мушкетерів. У нас теж є, ким пишатися. Козацький орден залишив після себе величезну спадщину.»⁷⁷.

Найяскравіше паралель між козаками та сучасними українськими військовими у сучасній масовій культурі можна помітити в авторських кліпах до сучасних пісень про козаків та козацьких пісень. У більшості цих робіт наступність поколінь українського війська відображена прямо: поки музичні твори розповідають про побут або героїчні походи козаків, візуалізовано це було за допомогою відеонарізок боїв сучасних збройних сил України. Були й варіанти змішення сучасності з козацькою історією, наприклад таким

Взагалі претензії на спадщину козащини виникла не зі здобуттям Україною незалежності, так С. Плохій у своїй фундаментальній праці про козацький міф, зазначає, що така претензія в українських діячів з'являлась ще на початку минулого сторіччя: «Модерна українська нація, що постала на руїнах Російської імперії в ході революції 1917 року, використала козацький міф, утілений в «Історії русів», для легітимізації своєї держави. У 1918 році, взявши

⁷⁷ Мосьондз О. Інтерв'ю з солістом Kozak System Іваном Леню//Арміяінформ. 25 Вересня 2019
URL: <https://armyinform.com.ua/2019/09/25/intervyu-z-solistom-kozak-system-ivanom-leno/>

собі титул «гетьман», на чолі української держави став Павло Скоропадський, нащадок одного з гетьманів початку XVIII століття. Нова незалежна Україна не встояла під тиском Польщі і Росії, які поділили між собою українські землі, але козацька міфологія успішно пережила ці важкі часи.»⁷⁸

Ще один приклад того, як українці через свою творчість просувають ідею зустрічається в пісні сучасного поп-гурту Хмара - "Іван Сірко" 2016 року. Крім очевидного оспівування кошового отамана Запорозької Січі, там наявні наступні рядки : " Нами не керуватимуть ні царі, ні королі " , а також фраза " За Україну горою " , хоча ж звичайно в період козаччини мова про таку самостійну державу як України не могло і бути. В їх творах акцентується увага на тому, що козаки були вірними захисниками своєї землі та народу. Вони відчували сильну прив'язаність до свого краю та міцну патріотичну духовність, яка проникала всіх їхніх дій. Козацький ідеал в їх піснях ґрунтується на високих моральних стандартах. Також в їх піснях можна зустріти вже знайомий нам мотив гноблень з боку поневолювачів.

Також варто розглянути сучасну українську музику про козаків у контексті створення міфу про козаків-героїв. Одразу варто зазначити деяку їх спільність, яка полягає у їх героїчній атмосфері композицій. І це не дивно, бо ж написані переважна більшість таких пісень у стилістиці героїчних козацьких пісень.

Розглянемо приклад подібного музикального твору. Напевно найвідомішим представником сучасної української музики, що розкриває тему козацького минулого України є твір гурту Тінь Сонця «Їхали козаки». Сама пісня створена на основі поєднання різних мотивів козацьких пісень: від пісень про козацьки походу до любовних пісень. Героїчний зміст твору виражається зокрема у використанні самого твору, бо як правило він використовується під час спортивних змагань, де з одного боку важлива «фанфарність» музикальної частини, а з іншого боку текст пісні відсилає нас до козацьких пісень. Також у пісні акцентується увага на самостійності та незалежності козацтва. Козаки

⁷⁸ Плохій С. Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій Київ: Laurus, 2013

завжди ставилися до себе як до вільних людей, які керують своїм життям і долею. Показано, як ця незалежність пронизувала їхню культуру, суспільство та бойову майстерність. Відчувається, що тема козаччини захоплює авторів. Головні герої твору, козаки, вражають їх своєю сміливістю, вольовим характером і непохитною вірою в справедливість. Їхні подвиги на полі бою та у різних сферах життя викликають захоплення і гордість.

Також Варто зазначити їх роботу «Ніколи не плач», в якій присутня цікаве явище подвійної спадковості. Справа в тому, що у творі, який автор присвятив героям Крут, центральними є такі рядки: "ніколи не плач, рости козаків, бо ще вистачить всім нам цієї борні", при цьому автор у інтерв'ю зауважив, що після подій 2014 року, початку сучасної російської агресії, пісня набула нової актуальності: «Вона, загалом, присвячена бою під Крутами. Але, на жаль, стала дуже актуальною у 14-му...»⁷⁹. Тобто у цій пісні присутній образ козаків, що наштовхує нас на думку про те, що герої Крут нащадки козацьких традицій та чеснот, така ж спадковість, в тому числі і на думку автора, може бути актуальною і відносно сьогоденних оборонців України.

У пісні "Характерник" 2008 року українського гурту Реанімація наявний опис не лише магичних здібностей тих же характерників, а і загалом непереможної сили козаків. Їх порівнюють із тіннями, яких ніхто не зможе почути і таким чином ніхто не знайде порятунку. Особливе прославляння сили козаків можна побачити в рядках: " Від війська чужого лишилась лиш кров'ю залита трава". Ці рядки акцентують нашу увагу на особливій хоробрості та відвазі козаків.

Акцентування представників нашої масової культури на хоробрості та духу боротьби козацтва як образу є результатом сукупності факторів, що включають історичну спадщину, політичну маніпуляцію та культурну репрезентацію. За допомогою цього стереотипного зображення, творці масової

⁷⁹ Когутич Т. Сергій Василіук, музикант, лідер рок-гурту "Тінь Сонця"// Укрінформ. 11.11.2018
URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2576402-sergij-vasiluk-muzikant-lider-rokgurtu-tin-sonca.html>

культури сприяють формуванню ідентичності та національної самосвідомості. Цілком можливо, що включення мотиву хоробрості українського козацтва в масову культуру може бути спричинене бажанням створити позитивне іміджу національної історії та підвищити національну гордість. Це також може мати політичний характер і слугувати засобом підтримки та посилення національної єдності, особливо це актуально в періоди геополітичних напружень чи військових конфліктів.

Важливим виконавцем в сучасній музиці в контексті образу козацтва, є український музикант під псевдонімом Козак Сіромаха. Цей виконавець використовує в своїх піснях впринципі всі основні міфи, що вже були нами раніше визначені: він і героїзує козацтво, і наділяє його особливими лицарськими, а подекуди й надлюдськими рисами, і експлуатує тему прогноблення козаків та українського народу. Та одна тема є особливою і в його творчості і в усьому медійному образі, це тема спадкового наслідування козацьких традицій. Козак Сіромаха веде, як він зізнається по-справжньому козацький образ життя і вбачає у своїх предках образ для наслідування, так в одному з інтерв'ю він зазначав: "...досконало вивчав мову, традиції, культуру, отримав дозвіл носити чуба та навчився володіти шаблею й їздити верхи. Але цього мало, має бути душа, коли душа народжується козацькою, то генетичний код рано чи пізно дасть про себе знати."⁸⁰

Також прикладом використання образу козацтва в музиці можна вважати пісню українського музичного гурту Сокира Перуна 2016 року - "Честь та кров". Так у пісні йдеться, що козаки "пропили Січ та віддали псам Гетьманські клейноди", але при цьому оспівується честь та совість як козацька гордість. Тобто з одного боку нам демонструють тяжкі умови в які була загнута Запорізька Січ, а в результаті і знищена руками московської влади, але не дивлячись на помилки козацтва, їх продовжують висвітлювати як образ жертв.

⁸⁰ Марина Корзун. Козак Сіромаха: Наша нація прокинулася, кожен українець зараз — козак// Факти. 13 Березня 2023

URL: <https://life.fakty.com.ua/ua/showbiz/kozak-siromaha-nasha-nacziya-prokynulasya-kozhen-ukrayinecz-zaraz-kozak/>

При цьому важливо розуміти, що в нашій масовій культурі існує певна тенденція до драматизації історичних подій в масовій культурі. Козацтво, як феномен, пов'язане з воєнними конфліктами, боротьбою за волю та національну ідентичність. В цьому контексті, розглядаючи козаків як жертв, можна створити емоційно заряджений наратив, який привертає увагу аудиторії та стимулює її емоційну реакцію. Крім того, інтерпретація козацтва як жертв також може впливати з бажання звернути увагу на соціальну несправедливість та жертвність козацького руху. Козаки вважалися незалежними борцями за свободу, часто відданими ідеалам справедливості та захисту народу. Інтерпретація їх як жертв також може засвідчити важкість їхнього шляху, відданість козацтва ідеалам, а також несправедливість, з якою вони зіштовхувалися.

Міф про гноблень козаків з боку польської влади наявний в українському історико-драматичному художньому фільмі 2015 року знятий Валерієм Ямбурським " Гетьман". Дія фільму розгортається починаючи з 1647 року і показує період повстання українського козацтва проти польської шляхти, яке спровокував чигиринський підстароста Данило Чаплинський. Навіть критики зазначили перебільшення мелодраматичності, а також надмірною театральною експресивністю в деяких сценах, що демонструють козаків як жертв.

Взагалі, важливо розглянути приклади використання образу козацтва в кінематографі. Кіно, окрім загальної для всієї масової культури функції поширення певних ідей та сенсів через свою масовість та легкість сприйняття, має доволі неочікувану функцію, бо активно працює також на експорт ідей. Кіномистецтво має розгалужену систему кінофестивалів та премій, через, що навіть масові фільми для країни стають частиною світової елітарної культури: «З кожним роком кількість українських фільмів зростає, а український кінопродукт стає все більш затребуваним як вітчизняним кіноглядачем, так і на престижних міжнародних кінофестивалях. Налагоджується співпраця

українських кінокомпаній з державою й міжнародними партнерами.»⁸¹. Це допомагає в донесенні певних сенсів на світову аудиторію, що тепер, в часи війни, є особливо актуальним.

Серед сучасних історичних фільмів можна виділити також фільм Юрія Іллєнка «Молитва за гетьманом Мазепою». У відриві від його художньої складової, фільм являє собою протиставлення Івана Мазепи та Петра I. І особлива увага приділялася саме темі гноблень з боку царя на адресу українського козацтва та гетьмана. Достатньо негативно про активне акцентування на темі гноблень писав німецький критик Крістоф фон Маршал, після показу фільму у американському Гарварді: «Україна в образі беззахисної красуні, яку протягом історії гвалтували й плюндрували злі сусіди, передусім росіяни. Доля якої така несправедлива, що навіть зрада у власних лавах розглядається швидше як вимушена дія, ніж власна провина. Щоб зрозуміти це, не потрібні дві з половиною години, це стає зрозумілим уже за півгодини. «Молитва за гетьмана Мазепу» — це політичний акт самовизнання в десятю річницю незалежності. До того ж на диво антиросійський, без критичного ставлення до власної ролі.»⁸². Така різка критика обумовлена зокрема тим, що ця критика представлена закордонним критиком, котрий може до кінця не розуміти важливого значення для українських митців нашого історичного та політичного контексту.

У своїй роботі представимо й фільм про другого, з двох найпопулярніших гетьманів, а саме фільми «Богдан-Зиновій Хмельницький». У стрічці «Богдан-Зиновій Хмельницький» Миколи Мащенка також обігрується міф про козаків героїв. Зокрема, це можна прослідити у самому романтично-героїчному спрямуванні картини. На романтизм режисера цього твору вказували і деякі критики, а сам Мащенко зазначав: «Романтизм - могутня сила.»⁸³. Сам

⁸¹ Попова Н., Михайлова А. Кіноскарби з відзнаками. Екранізації творів українських авторів, удостоєні міжнародних та українських нагород : довідник. Херсон, Херсонська обласна бібліотека для юнацтва ім. Б. А. Лавренюва 2021. С.3

⁸² Крістоф фон Маршал. Все пластик// Der Tagesspiegel, 17.02.2002.// Цит. за «Кіноколо», 2002. №13. С.32.

⁸³ Безручко О. Микола Мащенко пошуки власної температури душі// Кінотеатр. 2005.

URL: http://archive-ktm.ukma.edu.ua/show_content.php?id=376

Хмельницький, як і в інших випадках, коли ми згадували про нього у своїй роботі, зображений наділеним визначними лідерськими якостями, та колосальною мудрістю. Героїзація козацтва у творі дозволила автору показати, які яскраві особистості скривалися під шаблоном козацького образу. Через різноманітних персонажів, автор показав різні аспекти козацького життя, підкреслюючи їхню важливість для формування національної ідентичності. Глядач, за задумом автора, має відчувати солідарність з козаками, коли вони ставали на захист слабких та правди. Автор наполягав на цілком умисній героїзації Хмельницького, так в одному з інтерв'ю він залишив таку цитату: «...хочу зобразити козацького полководця, гетьмана України Богдана і його лицарів, котрі готуються до битви за свободу, як справжні спартанці. Твердо знаючи, що можуть і перемогти, і зазнати поразки, вони, незалежно від результату битви, ще до початку впевнені у своєму безсмерті. Тому що безсмертна ідея, яка покликала їх на боротьбу: звільнити вітчизну від жорстокого польського гноблення, створити свою національну державу, ні від кого незалежну, на землях, що здавна належали Україні.»⁸⁴. Тут він і називає козаків лицарями і порівнює їх зі спартанцями, також наголошує на визначному героїзмі самого гетьмана Хмельницького.

Яскравий приклад втілення міфу, що всі козаки герої також можна побачити у нещодавно створеному фільмі "Пекельна Хоругва, або Різдво Козацьке", що вийшов у широкий український прокат 2020 року. Сценарій до фільму базується на казці українського сценариста та казкаря-лірника Сашка Лірника (Власюка Олександра) «Про старого козака, різдвяного чорта, чотири роги і козацький рід». Сюжет фільму побудований на твердженні, що душі козаків не можуть потрапити в Пекло, бо за захист рідної землі їм прощаються усі гріхи. Вже на цьому етапі можна побачити героїзацію козацтва. За фільмом даний розклад не влаштовує чорта, тому він б'ється об заклад зі святим Петром, що якщо зуміє утримати хоча б єдиного козака в Пеклі до Різдва, то козакам

⁸⁴Мащенко М. Чотири запитання до Миколи Мащенка // KINO-КОЛО. 2002. – Зима (№ 16). – С. 11–13

прийде кінець. Кінець досить прогнозований для усталеної звички надмірно возвеличувати козацьку сторінку нашої історії. Так чорт програв свій спір, а святий Петро промовляє з неба, що козацькому роду нема переводу.

Ще одним фільмом, що висвітлює даний міф є українська історична фентезі-стрічка 2018 року «Чорний козак». Цікаво, що творці позиціонують цю стрічку як «перший народний фільм». Тут героїзація козаків дійшла вже до свого фантазійного апофеозу. У фільмі розповідається як на село нападають татарські людолови з московським поплічником і беруть багатьох у полон. При цьому на поміч з'являється дух померлого козака Василя. Так навіть після смерті він начебто убиває злочинців та рятує невинних людей.

В українському художньому фільмі режисера Сергія Омельчука " Дорога на Січ" 1994 року також наявний міф про боротьбу козаків за створення вільної української держави. Фільм знято за мотивами роману Спиридона Черкасенка «Пригоди молодого лицаря», про події, що передували визвольній боротьбі під керівництвом Петра Сагайдачного. Сюжет полягає в тому, що головний герой - молодий парубок Павло Похиленко вирушає з рідного Канева на Січ, щоб боротися за волю, власну майбутню державу та православну віру. Посил цього фільму вчергове проводить паралель між козаками та сучасними оборонцями України.

Найяскравіше паралель між козаками та сучасними українськими військовими у сучасній масовій культурі можна помітити в фанатських кліпах до сучасних пісень про козаків та козацьких пісень. У більшості цих робіт наступність поколінь українського війська відображена прямо: поки музичні твори розповідають про побут або героїчні походи козаків, візуалізовано це було за допомогою відеонарізок боїв сучасних збройних сил України. Були й варіанти змішення сучасності з козацькою історією.

Зокрема можна відзначити фанатський кліп на пісню, вже згаданого мною гурту тінь сонця «Меч Арея». Почати треба з самої пісні, яка є ідеальним прикладом інтертекстуальності в сучасній культурі. Сам твір є одночасною відсилкою до твору Івана Білика «Меч Арея», який є унікальним в українській

літературі представником жанру альтернативної історії, та до так званої «козацької міфології». Розповідає пісня нам про боротьбу всіх поколінь українців та протоукраїнців, в тому числі і козаків, за свою землю, цю боротьбу автор зображує через символ меча, що переходить з покоління в покоління. В тексті пісні присутній вислів «лицарі гетьмани», що в черговий раз вказує на поширеність та популярність міфу про лицарські якості характеру представників козацтва. Треба звернути увагу також і на останні рядки твору «а він (меч) в твоїй руці», які підкреслюють його центральну ідею, про спадковість і наслідування сучасними українцями козацьких традицій.

Тема наслідування традицій пращурів є центральною і в аматорському кліпі на цю пісню. Сам відеокліп є компіляцією різних кадрів, на яких зображено звитяжну боротьбу за Україну діячів різних епох. Найбільшими хронологічно є частини кліпу з кадрами козацтва з фільмів та телесюжетів та сучасних українських авторів, тому можна припустити, що саме ця історично паралель є найбільш чіткою та зрозумілою автору роботи.

Важливо розглядати такі приклади фанатських робіт зокрема тому, що вони відображають, як інтерпретують творчість і основні її сили та сенси споживачи, тобто суб'єкти сучасної української культури.

Міфологізацію образу козаків наявна також і в сучасній літературі. Тема козаччини, як і будь-яка історична тема вабить літераторів, через свою безпосередню дотичність до минулого та його впливу на теперішнє справжнє життя, але, в той же час, через свою форму наративу, деякі дослідники пишуть про це приблизно так: «Історична тематика – від козацьких літописів до сучасних історичних творів – посідає помітне місце в українському письменстві. Митці повсякчас прагнули художньо осмислити найважливіші віхи історичного буття народу. Саме тому наша література має в своєму арсеналі справді поважну кількість високохудожніх творів на історичну тему. До осягнення минулого співвітчизників зверталися Пантелеймон Куліш, Михайло Старицький, Іван Нечуй-Левицький, Богдан Лепкий та інші. Помітний внесок в українську історичну романістику належить Павлові Загребельному, Роману

Іваничуку, Юрію Мушкетіку, Дмитру Міщенку, Миколі Вінграновському, багатьом іншим белетристам.»⁸⁵

Для прикладу можна розглянути вірш сучасної поетеси Яни Яковенко "Про козаків". Там наявні наступні рядки: "Козаки йшли на війну, бо на рідну Україну сунулися без упину ляхи, турки та татари, москалі та яничари. Щоб палить сади і хати, Щоб людей в неволю гнати". Прочитавши даний уривок складається враження, що козаки були жертвами гноблень не лише з боку поляків і росіян, в взагалі з боку всіх можливих сусідів, що лише посилює міф про козаків як про жертв гноблень. Вірш також показує героїчну боротьбу козаків але при цьому основний акцент все ж ми вбачаємо на темі утисків. Можемо зазначити, що цей вірш допомагає засилити міф про козаків як жертв насильства та гноблення, що походило не тільки від польського та російського впливу, а взагалі від будь-яких можливих сусідів.

Ще однією з сфер людської творчості, покликаної міфологізувати своїх персонажів є казки. За допомогою казок у дітей формується уявлення про національних героїв та кривдників, виховується почуття патріотизму, формуються уявлення про моральні норми тощо. Частими героями даних творів є козаки. Для наочного прикладу можна розглянути казку сучасної письменниці Еліни Заржицької "Як козак у водяного царя служив", що вийшла 2015 року. У ній ми бачимо гіперболізацію людської сили козаків, коли нам розповідають як вони за ніч збудували "вісімдесят, а чи й сто чаєчок". Далі нам показано як морський цар потребував саме запорозького лицаря. Обіцявши виконати три бажання за службу йому вдається вмовити одного козака. Козак три роки керував морським військом та навчав різноманітних хитрощів солдат. За цей час йому вдається перемоги правителя Білого моря, володаря Червоного моря та імператора Жовтого моря. За три роки служби козак все ж таки отримав винагороду, однією з річчю якої була печатка морського царя, що вміла

⁸⁵ Романенко Л. В. Історична тематика в сучасній українській літературі (на матеріалі творів про подільського ватажка народних месників – Устима Кармалюка)// Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Філологія. 2012. Вип. 6. С. 82

заспокоювати море. Головний герой віддав цю печатку отаману Коша Запорізького, щоб "завжди, коли запорожці воювати турків підуть, не топило б море чаєчки козачі". Автор твору

Героїзація козаків присутня і в коміксах . І це не дивно, адже завдання коміксів є якраз створення певного супергероя та його цікавими пригодами зацікавити читача. Так у 2012 році з'явилася перша публікація графічного роману «Дагопак» Максима Прасолова, де головними персонажами стали козаки. Автор ставив за мету не лише створити тритомний комікс-блокбастер, а й передати через нього елементи сучасної української культури. Для цього завдання Максим Прасолов вирішив звернутися до козацького періоду. За його словами команда , що працювала над даним коміксом "виткала полотно історії образами нових супергероїв". У своєму інтерв'ю з Євгенією Олійник він зазначав, що супергерої нам вкрай необхідні, тому що наша культурна спадщина переповнена героями, які чекають на вихід у світ. А цими супергероями вони і вирішили зробити козаків. Такі комікси адаптовані під створений нашою історичною політикою образ козацтва могли носити також виховний характер. Так як згідно міфу використаному зокрема і в цьому коміксі козацтво володіло своїми особливими цінностями, які можуть бути застосовані й у сучасному житті, то вони виховували принципи справедливості, дисципліни, взаємодопомоги та самовдосконалення, ознайомлення з козацькою через цей твір може надати учням можливість взяти на озброєння ці цінності та застосувати їх у своєму житті.

Важливою частиною сучасної масової культури є відеоігри. Насправді відеогра це доволі унікальне постмодерне культурне явище, що об'єднує у собі декілька культурних продуктів одночасно. Для створення відеоігри треба залучати фахівців з графіки та образотворчого мистецтва, композиторів, фахівців з написання сценаріїв тощо, і це не говорячи про самих розробників.

За останні роки відео ігри стали важливим культурним феноменом, на чому наголошують і дослідники цієї теми: «За останні пів століття людство здійснило величезний стрибок у технологічному розвитку, створивши

надпотужні комп'ютери та електронні пристрої. Спочатку ця техніка призначалася для наукових і військових цілей, тому її подальше вдосконалення відбувалося з урахуванням потреб саме цих галузей. Проте коли комп'ютери ввійшли в повсякденне життя, а цілі, яким вони слугують, змінилися, відбулися трансформації і в розвитку. Так, на певному етапі однією з причин розроблення нових технологій і вдосконалення старих стало прагнення до поліпшення відеоігор. Комп'ютерне забезпечення так тісно пов'язано з відеоіграми тому, що певні технології та складові частини машин розробляють спеціально для ігор, які, зі свого боку, завжди враховують останні новинки комп'ютерної техніки, наближуючись до реальності зображення та звуку»⁸⁶.

Серед яскравих прикладів відеоігор можна згадати *Mount & Blade*. *Вогнем і Мечем* - одна з найкращих ігор, де діє Військо Запорізьке. Взагалі ця гра є лише локальною модифікацією популярної гри *Mount & Blade*. Перше офіційне доповнення *Mount & Blade* було розроблено на основі історичного роману Генріха Сенкевича «Вогнем і Мечем». Події у грі розвиваються в період XVII століття. Козацтво — одна з ігрових фракцій. Проте головне завдання гравця - це створити сильну і незалежну українську державу. Таким чином бачимо поширення міфу, що козаки боролися за побудову української держави. Звісно, автори наврядчи залучені до державної історичної політики, та по-при це, можливо не свідомо, працюють на поширення історичних міфів у суспільстві.

Також, говорячи про відеоігри варто згадати серію ігор-стратегій *Козаки* від української компанії GSC Game World. Гра стала культовою не лише в Україні, а й на території частини східної Європи. Перша гра серії, що охоплює період XVII-XVIII століття, вийшла у 2001 році і мала назву «Козаки: Європейські війни», надалі виходили різні продовження та ще дві частини гри: «Козаки: Останній довід королів», «Козаки: Знову війна», «Козаки 2:

⁸⁶ Станіславська К. І. Комп'ютерна гра як мистецька форма // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2010. № 2. С. 94

Наполеонівські війни», «Козаки 2: Битва за Європу», «Козаки 3». Головна мета гри - перенести гравця у середину козацького періоду в історії України. Гра пропонує гравцям керувати арміями козаків, відновлюючи та вдосконалюючи їх стратегічні та тактичні навички. Гравці можуть будувати козацькі поселення, формувати військові загони, займатися економічним розвитком та вести бої з іншими гравцями або комп'ютером. Таким чином, гра "Козаки" надає гравцям можливість познайомитися з деякими аспектами козацького життя та відчутти атмосферу того часу, та навіть частково у ній дається пояснення історичного контексту та реалій козацтва.

Тема козаччини не обійшла й українську мультиплікацію. Напевно найвідомішою мультиплікацією про козаків, є однойменна серія мультфільмів, яка почала зніматися ще у 1967 році, і з якою знайома чи не кожна людина в Україні з дитинства.

По при те, що твір було придумано ще за часів радянської влади все ж варто віднести його до цього розділу з декількох причин: по-перше ця франшиза існує й до сьогодні, й до сьогодні виходять нові серії для наймолодших українців, по-друге, автори стрічки, зокрема режисер Володимир Дахно були українцями і не були прихильниками русифікації і створювали цю роботу всупереч тодішній суспільно-політичній ситуації. Сам Дахно зазначав в одному з інтерв'ю свою прихильність до історії України та всього українського: «я завжди цікавився історією Запорозької Січі. Читав Михайла Грушевського, Миколу Костомарова, все, що вдавалося знайти, попри те, що в ті часи тема козацтва належала до заборонених.»⁸⁷

Сюжети всіх серій схожі між собою, бо мають одну структуру, де трьох козаків, кожен з яких мають певні характерні особливості, зустрічають певні труднощі, які вони протягом серії вирішують завдяки своїй винахідливості та інших позитивних рис.

⁸⁷ Рудяченко О. Володимир Дахно. Як козаки в тридев'яте царство не дійшли// Укрінформ 07.03.2020.URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2888414-volodimir-dahno-ak-kozaki-v-tridevate-carstvo-ne-dijsli.html>

На однокбокiсть та героїзацiю козакiв звертав увагу i сам автор твору: «...«Як козаки кулiш варили» 1967 року, де наші лицарі хоробро билися із бусурманами-работорговцями, потім із пригодами проникали в цитадель ворога – ханське місто Кафу – і звільняли друзів. Те, що історичні події в різних країнах коментуються по-різному, стало зрозумілим трохи згодом...»⁸⁸.

Масова культура впливає на повноцінний розвиток особистості, формує світогляд, естетичні смаки та вподобання, здатна стандартизувати погляди цілого суспільства до певного обраного шаблону. Міфологізація у культурі для широких мас була одним з механізмів керування масовою свідомістю. Проаналізувавши вищі наведені приклади як саме постає образ козаків у масовій культурі, можемо побачити, що вона створює в уяві людей основні три міфи, а саме : козаки були свідомими українцями та боролися за побудову української чи протоукраїнської державності; козаки були жертвами гноблень з боку польської, а пізніше й російської, влади, проти яких вони й боролися; козаки - герої. Якщо судити який вплив це несе за собою - позитивний чи негативний, то напевно не дійдемо до загальної думки. У міфі концентрується певне світорозуміння, що автентичне для певної культури і не потребує оцінки. Тож міфологізація козаків у масовій культурі відбувається, і це факт.

Також варто відзначити, що масова культура часто пропонує спрощений, стереотипний погляд на історичні події та персонажів з метою підвищення розпізнаваності та комерційного успіху.

Отже, в цьому підрозділі мною було окреслено основні міфи, що є присутні в сучасній масовій культурі України. Варто зазначити що ці міфи не завжди були свідомо закладені в продукти нашої культури, бо об'єкт культури по своїй суті є як провідником та інструментом історичної політики так і її споживачем, тобто вони як формують чи ретранслюю основні історичні міфи у своїх творах, так і створюють свої твори під впливо таких міфів. У будь-якому

⁸⁸ Рудяченко О. Володимир Дахно. Як козаки в тридев'яте царство не дійшли// Укрінформ 07.03.2020.
URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2888414-volodimir-dahno-ak-kozaki-v-tridevate-carstvo-ne-dijšli.html>

випадку ці міфи через масову культуру поширюються і закріплюються у свідомості наших співгромадян.

В нашому сучасному мистецтві помітно тренд на героїзацію козацтва, це помітно у декількох її аспектах. По-перше, в творах які безпосередньо стосуються козацтва, козаки зображуються переважно, як лицарі що ведуть бій зі злом, захищають рідну землю та мають найунікальніші позитивні чесноти. По-друге, при описі героїчних подій та зображенні персонажів-героїв, автори часто вживають термін «козак», «козаки», «козацький» тощо чи інші терміни чи порівняння пов'язані з козаччиною.

Також наша масова культура є ретранслятором міфу про загнане становище українського козацтва та його утиски з боку Польщі і Росії. Зокрема це можна пояснити впливом на сучасну культуру мистецтва XIX століття, у якому центральними були мотиви журби та туги за загнанним українським народом.

Наймасовішим міфом, який ретранслює наша масова культура є міф про спадковість козацьких традицій. Найяскравіше це видно у творах, де козаки порівнюються навпрямку з сучасними оборонцями України. Важливо зазначити, що цей міф був актуальним у сучасній культурі як у часи до 2014 року, так і після. Якщо раніше основною ідеєю звернення до наслідування козацьких традицій був пошук ідентичності та національного об'єднання у минулому, то після початку новітньої російської агресії проти України, частіше стали звертатися до козацьких воєнних та державотворчих традицій.

ВИСНОВКИ

Ознайомлення, дослідження та аналіз нами підручників, освітніх програм та медійних продуктів дозволяє нам підбити підсумки та окреслити основні висновки, які ми отримали з дослідження.

Першочергово варто підсумувати та структурувати всі матеріали, що були нами розглянуті та проаналізовані.

У Першому розділі нами була проаналізована певна кількість підручників, переважно 2008 та 2016 років, які були основою для формування картини світу людей мого покоління. Розглянув я книги зокрема найпопулярніших авторів цього часу: Г. К. Швидько, П. О. Чернобай, В. С. Власов, О. К. Струкевич, І. М. Романюк, О. В. Гісем, О. О. Мартинюк, Бурнейко І. О., Наумчук О.В., Крижановська М. Є., Штанько О. Ф..

В ході роботи з літературою нами було визначено, чому підручник з історії є важливою складовою історичної політики, та приведена зокрема цитата В. Смолія про те, що є ідеальним підручником. Подібна робота допомогла визначитись з напрямком роботи, бо без розуміння, в чому сенс використання підручників з історії в формуванні державних наративів, немає сенсу взагалі розглядати їх, як джерело дослідження.

Також нами, з допомогою енциклопедії історії України було дано визначення поняттю «історичний міф». Визначення основних історичних міфів, що закладені в шкільні підручники історії, стало основною задачею першого розділу нашої роботи, і розуміючи, що є історичним міфом з'являється, що саме шукаємо ми аналізуючи підручники.

Нами було вивчено дискусію серед українських істориків, щодо відображення різних образів та міфів історичній політиці України. В дискусії було представлено дві точки зору. Перша була умовно модерністською, найяскравішим, з тих хто її представляв, була історик з Києво-могилянської академії Наталя Яковенко, і полягала вона у тому, що міфологізація історичних образів та процесів є шкідливою для історичної науки, і не несуть жодних

позитивних конотацій. Друга була умовно традиціоналістська і полягала у тому, що історичний міф потрібен зокрема через свій націотворчий характер. Нами також було визначено, що консенсусу в ставленні до міфологізації так і не було досягнуто, і це так і лишилось дискусійним питанням. Завдяки зображенню існуючої дискусії, ми змогли визначити основні характерні ознаки образу козацтва, частково уникнувши емоційної їх оцінки, так як більшість їх позитивних чи негативних оцінок, було блоковано аргументами дослідників з протилежною точкою зору.

Варто зазначити, що під час аналізу безпосередньо підручників, нами використовувалась Які проаналізований уривок завжди піддавався критиці. Що не дає нам забути, що образ козацтва, що його нам подають в шкільних підручниках не є «історичною істиною», а є інструментом історичної політики.

В першій частині другого розділу, було проаналізовано оновлені освітні програми 6-9 та 10-11 класів з української літератури, котрі наповнені рекомендаціями починаючи від визначення творів до ознайомлення і закінчуючи визначенням емоційно-ціннісного ставлення до цього твору.

Аналіз освітньої програми з української літератури факторів, що мають важливе значення для розуміння для тлумачення міфологічних наративів.

По-перше, літературна програма слугує основою для формування літературних компетенцій учнів, що передбачає вивчення класичних творів, які часто містять міфологічні елементи. Аналіз цих творів розкриває відношення між літературою та історичним міфом, розкриваючи важливу взаємодію між ними та поглиблюючи розуміння сутності міфологічних наративів.

По-друге, освітня програма може впливати на спрямованість досліджень історичних міфів. Наприклад, включення літературних творів, що базуються на історичних міфах, у програму може заохотило зокрема нас до цього дослідження.

По-третє, аналіз освітньої програми з літератури може сприяти розкриттю культурних, соціальних та політичних контекстів, які впливають на формування і розповсюдження історичних міфів. Вивчення літературних творів, що

відображають різні періоди і культури, дозволяє критично осмислити інтерпретації міфологічних наративів та їхній вплив на суспільство.

Для розуміння нащо при дослідженні образу козацтва в сучасній культурі, розглядати шкільну програму з літератури ми також повинні були визначити, що є суб'єктом культури. Скориставшись визначенням з літературознавчої енциклопедії, ми прийшли до висновку що суб'єктом української культури є громадяни України, і тому задля розбору всієї культури, варто вивчити культурну базу її суб'єктів.

Розібравшись з термінологією, ми перейшли до безпосереднього аналізу освітніх програм. Розпочали цей аналіз ми з ознайомлення з творами запропонованими в програмах. Так нами було складено тематичний міні переказ, що стосувався образу козацтва у кожному з запропонованих творів.

В процесі аналізу ми аналізували яке емоційно-ціннісне ставлення пропонує програма до того чи іншого твору. Таким чином нам навіть не треба було виокремлювати окремо основні міфи так як їх було виокремлено сами укладачами програми.

У другій частині другого розділу ми розібрали основні об'єкти культури. Для цього ми дослідили поняття об'єкту культури, і з'ясували, що таким об'єктом є будь-який продукт створений культурою. Таке розуміння об'єкту культури дало нам фундамент для подальшої розбудови дослідження продуктів культури.

Далі ми розглянули основні сучасні твори що безпосередньо стосувалися теми козаччини. В цьому нам допомогли зокрема інтерв'ю з їх творцями, завдяки яким ми змогли зрозуміти контекст їх створення.

Такий аналіз творів масової культури може допомогти в розумінні як творення так і сприйняття основних міфів. Подібні твори, що включають, але не обмежуються літературою, фільмами, музикою, коміксами та іграми, є важливими, бо відображають світогляди, цінності, стереотипи і проблеми суспільства, і дозволяють вивчати менталітет і настрої суспільства. Ми можемо аналізувати ці твори для виявлення тематичних та ідеологічних трендів, а також

для розуміння взаємодії між культурою і суспільством. Твори масової культури можуть бути розглянуті як рефлексія суспільства на історичні події. Ці твори відображають реакцію та вплив історичних подій на суспільство, дозволяючи дослідникам розуміти способи, якими люди реагували на важливі моменти та зміни в суспільному та історичному процесах.

В результаті всіх дій, які наведені вище нам вдалося в кожному з підрозділів виділити декілька основних міфів, які формують образ козацтва у свідомості людей під впливом історичної політики держави.

Варто все ж зазначити, що ті спостереження та інтерпретації образу козацтва в історичній політиці, які ми сприймаємо, є відображенням міфологічних конструкцій. Міфологія в цьому випадку є системою сакральних розповідей та символів, які мають глибоке культурне значення для суспільства і можуть надавати пояснення, цінності та ідентичності. Такі міфи у сфері історичної політики можуть виникати через процеси ідеологізації та політичної пропаганди, де певні події, факти та персоналії ретельно перетворюються в наративи, сприйняті як істинність, що може призвести до спотворення об'єктивної реальності та втрати раціональності. Міфологічні конструкції в історичній політиці часто носять епічний, героїчний або месіанський характер, вкладаючи певний сакральний статус у політичні лідери або події. Ці міфи можуть бути використані для мобілізації мас та формування єдиного світогляду, але вони часто спрямовані на забезпечення ідеологічної або політичної легітимності.

Однак, аналіз історичної політики вимагає наукового підходу, що базується на об'єктивних доказах, дослідженнях та критичному мисленні. Це включає перевірку джерел, контекстуальний аналіз та ретельне розуміння соціальних, економічних та культурних факторів, що вплинули на політичні процеси

Серед виділених характеристик можна зазначити зокрема цілковиту героїзацію образу козацтва, наділення його лицарськими якостями, та наголошення на необхідності наслідувати козацькі традиції також часто

присутній акцент на гнобленні козацтва з боку держав-поневолювачів. Всі ці риси є міфологемами котрі вкладені у змісти наших підручників, освітніх програм та художніх творів.

Героїзація образу козацтва, що присутня в інструментах та продуктах нашої історичної політики, полягає у зображенні їх військових походів чи інших активностей, як справедливих, таких, що переслідують якусь важливу мету. Також героїзація прослідковується у використанні особливої термінології покликаної героїзувати козацтво, або ж порівнянь з образами, котрі в суспільній думці вже закріпилися як героїзовані (в масовій культурі інколи спостерігається зворотній процес, що для героїзації певних образів їх порівнюють з козаками).

Козацтво наділяється лицарським якостями, найкращими чеснотами, котрі впливають на наше сприйняття їх. Складається думка, що козаки жили за певним кодексом честі, який при-цьому чомусь був складеним за принципами демократії та за найвищими морально етичними нормами сучасності.

Наслідування козацьких традицій стало основним лейтмотивом усіх розглянутих мною сфер нашої історичної політики. На спадковості козацьких чеснот наголошують і підручники, і освітні програми, і об'єкти культури. Часто це зображується через порівняння, або ж пряме ототожнення козаків з сучасними українцями. Найчастіше таке порівняння застосовується щодо сучасних захисників України. В ідеях спадковості козацького минулого в нашій історичній політиці можна побачити зокрема спробу пошуку ідентичності, традицій державності та військових традицій.

Останнім з виділених нами міфів, стало твердження про загноблене становище козаків та постійний тиск на них з боку польської та російської влади. Козаки і весь український народ згідно цього міфу весь період свого існування зазнавали безперервного тиску з боку загарбників. Цей міф створений зокрема під впливом культури часів нашого національного відродження, у якій ця тема займала значне місце.

Всі ці міфи не є історичними фактами з двох причин. По-перше, бо всі вони роблять з українського козацтва одне ціле, що є просто не актуальним в

сучасній науці. По-друге, міф сам по собі не може бути складовою дослідження, так як він є лише уявною конструкцією в свідомості різних представників суспільства. Водночас, такі міфи є важливою складовою такої державної історичної політики, яка б могла адекватно відповідати на всі виклики сучасності.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Безручко О. Микола Мащенко пошуки власної температури душі// Кінотеатр. 2005.
URL: http://archive-ktm.ukma.edu.ua/show_content.php?id=376
2. Бурнейко І., Наумчук О., Крижановська М., Штанько О. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Тернопіль : Астон, 2016. 296 с.
3. Власов С. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2008. 272 с.
4. Власов С. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2016. 256 с.
5. Гісем О., Мартинюк О. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Харків: Ранок, 2008. 272 с.
6. Гоголь М. Тарас Бульба ; Вій ; Вечори на хуторі поблизу Диканьки. Харків : Школа, 2011. – 448 с.
7. Грамм О., Абдула Л. Українське козацтво як явище історії та культури : науково-допоміжний бібліографічний покажчик. Кривий Ріг, 2017. 320 с.
8. Гундорова Т. Слідами Адорно: масова культура й кіч // [Електронний ресурс].
URL: <https://krytyka.com/ua/articles/slidamy-adorno-masova-kultura-y-kich>
9. Гупан Н., Смагін І., Пометун О. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл./ - Київ: Освіта, 2016. 344 с.
10. Держкіно заборонило прокат фільмів «Мами-3» і «Тарас Бульба»// BBC Україна. 22.12.2014.
URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2014/12/141222_she_russian_films_ban
11. Заржицька Е. «Як козак у водяного царя служив»// Укрлібр.
URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=16008>

12. Ключек Г. Історичний роман Ліни Костенко «Маруся Чурай»: навч. посіб. Кіровоград : Степова Еллада, 1998. 51 с.
13. Ковалів Ю. Літературознавча енциклопедія : У 2-х томах. Т. 2. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
14. Когутич Т. Сергій Василюк, музикант, лідер рок-гурту "Тінь Сонця"// Укрінформ. 11.11.2018
URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2576402-sergij-vasiluk-muzikant-lider-rokgurtu-tin-sonca.html>
15. Корзун М. Козак Сіромаха: Наша нація прокинулася, кожен українець зараз — козак// Факти. 13 Березня 2023
URL: <https://life.fakty.com.ua/ua/showbiz/kozak-siromaha-nasha-nacziya-prokynulasya-kozhen-ukrayinecz-zaraz-kozak/>
16. Костенко Л. Маруся Чурай : історичний роман у віршах для ст. шкільного віку / Л. Костенко. Київ : Веселка, 1990. 159 с.
17. Крістоф фон Маршал. Все пластик// Der Tagesspiegel, 17.02.2002.// Цит. за «Кіноколо», 2002. №13. С.32.
18. Куліш П. О. Чорна рада : роман / О. П. Куліш. Харків : Євроекспрес, 2000. 384 с.
19. Мензатюк Зірка. Таємниця козацької шаблі. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2020. 160 с.
20. Мосьондз О. Інтерв'ю з солістом Kozak System Іваном Леню//Арміяінформ. 25 Вересня 2019
URL: <https://armyinform.com.ua/2019/09/25/intervyu-z-solistom-kozak-system-ivanom-leno/>
21. Навчальна програма з української літератури для 5-9-х класів для загальноосвітніх навчальних закладів затверджена наказом МОН від 07.06.2017 № 804
22. Наєнко М. Художня література України: Від міфів до модерної реальності. Київ: Просвіта, 2008. 1063 с.

23. Олійник Є. В Україні створили комікс-блокбастер про козаків// Радіо Свобода. 20 серпня 2012
URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24682040.html>
24. Політика пам'яті в теоретичному та практичному вимірах: матеріали конференцій 2016–2019 рр.// Фонд ім. Рози Люксембург. Рівне: Волинські обереги, 2019. 368 с.
25. Попова Н., Михайлова А. Кіноскарби з відзнаками. Екранізації творів українських авторів, удостоєні міжнародних та українських нагород : довідник. Херсон, Херсонська обласна бібліотека для юнацтва ім. Б. А. Лавренюва 2021. 28 с.
26. Рудяченко О. Володимир Дахно. Як козаки в тридев'яте царство не дійшли// Укрінформ 07.03.2020.
URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2888414-volodimir-dahno-ak-kozaki-v-tridevate-carstvo-ne-dijsli.html>
27. Рутківський В. Джури козака Швайки. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2007
28. Старицький М. Руїна. Облога Буші. Київ: Укр. Центр духовної культури, 1996. 280 с.
29. Степула Н. Фільм «Тарас Бульба»: мистецтво на службі...// Радіо Свобода. 2009.
URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1604982.html>
30. Струкевич О., Романюк І., Пірус Т. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Грамота, 2008. 277 с.
31. Удод О., Верменич Я., Ковалевська О., Ясь О. Нариси з соціокультурної історії українського історієписання. Київ : Генеза, 2018. 288 с.
32. Швидько Г. Чорнобай П. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Генеза, 2008. 335 с.
33. Швидько Г. Чорнобай П. Історія України : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Генеза, 2016. 353 с.

34. Шевченко Т. Г. Іван Підкова : поема // Усі твори в одному томі. Київ, 2007. С. 27–28.
35. Ясь О.В Міф історичний // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во "Наукова думка", 2009. 790 с.
1. Безугла Р. Масова культура: до проблеми визначення поняття // Культура і мистецтво в сучасному світі. 2010. Вип. 11. С. 25 – 34.
 2. Білокінь С. Тарас Шевченко й Гетьманщина / С. Білокінь // Слово і час. 2012. № 9. С. 3–16.
 3. Бушанський В. Поняття «гра», «роль» та «ідентичність» у сучасній етнополітології// Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Випуск 23. 2018. С. 3–15.
 4. Власова В. А. Культурологічний аспект сучасної пісні та її мова // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2016. № 1. С. 33-36.
 5. Гончар О. Роман «Чорна рада» П. Куліша в школі // Слово і час. 1992. № 9. С. 3–10.
 6. Денисенко Г.Г Культурна спадщина у формуванні історичної пам'яті Київ: Інститут історії України НАН України, 2018. 319 с.
 7. Діброва В. Українське козацтво: міф та наука - Рецензія на книгу: Сергій Плохій. Козацький міф: історія та національне питання в епоху імперій.
 8. Жулинський. М. Іван Підкова// Шевченківська енциклопедія: в 6-ти т. - Т.3: И-Л. Київ: інститут літератури ім. Т. Г. Шевченко НАН України. 2013. С. 50-54
 9. Зубавіна І. Б. Кінематограф незалежної України: тенденції, фільми, постаті. Київ: ФГНІКС, 2007. 296 с
 10. Касьянов Г. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять// Український історичний журнал. 2016. №2 С.118-137

11. Касьянов Г. Історична політика 1990-х – поч. ХХІ ст.: Україна та пострадянський простір // Україна Модерна. 21/2014 С.135-159
12. Касьянов Г., Смолій В., Толочко О. Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації. Київ: Інститут історії України, 2013. 128 с.
13. Киридон П. Історія Запорозької Січі в зображенні Миколи Гоголя // Рідний край : науковий публіцистичний художньо-літературний альманах. Полтава, 2006. № 1 С. 128–133.
14. Киридон А. Студії пам'яті в Україні: основні тенденції становлення // Україна – Європа – світ: Міжнар. зб. наук. праць: Серія: Історія, міжнародні відносини. Вип.14. Тернопіль, 2014. С. 265-273
15. Козаченко І. Духовні константи образу Івана Мазепи у діалогії Старицького «Молодість Мазепи» і «Руїна» // Актуальні питання філології : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2008. Вип. 7. С. 23–27.
16. Козловець М. Історична пам'ять як чинник формування модерної української нації // Українська полоністика. 2016. Вип. 13. С. 57-80
17. Козловець М. Культурні основи націй та ідентичність у добу глобалізації // Гілея: науковий вісник. 2013. № 73. С. 250-255.
18. Козловець М. Національна ідея як рефлексія національно-культурної ідентичності // Гілея: науковий вісник. 2013. № 73. С. 210-212.
19. Козловець М. Національне самовизначення українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії // Українська полоністика. 2012. Вип. 9. С. 31-50.
20. Костишева С. Історія української культури: Курс лекцій Київ: ІВЦ „Видавництво „Політехніка”, 2010. 334 с.
21. Крайнікова Т. Суб'єкти і об'єкти культури медіаспоживання // Вісник Книжкової палати. 2014. № 8. С.47-50
22. Кралюк П. Козацька міфологія України: творці та епігони Київ, 2016. 394 с.

23. Масненко В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості // Український історичний журнал. 2002. № 5. С. 49-62
24. Маслак В. Базова термінологія з історії Гетьманщини в сучасній польській та російській історіографії // Історіографічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр. 2014. Вип. 25. С.321-340.
25. Мелекесцев К. Історія України в політичних маніпуляціях епохи постправди // Історичні і політологічні дослідження, 2020, № 1. С. 130-142
26. Нагорна Л. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012
26. Нагорна Л. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 328 с.
27. Нахлік Є. К. Перелицьований світ Івана Котляревського: текст - інтертекст - контекст : монографія. Львів : Б.В., 2015. 543 с.
28. Плохій С. Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій. Київ: Laurus, 2013. 436 с.
29. Полтавець С. "Козацький дискурс" як складова інформаційної війни // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2016. Вип. 43. С. 165-179.
30. Сагайдак Т. О. Художнє осмислення доби Хмельниччини в історичній романістиці першої половини ХХ століття // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – Запоріжжя, 2008. Вип. 2. С. 181–186.
31. Сидоренко В. Візуальне мистецтво від авангардних зрушень до новітніх спрямувань: Розвиток візуального мистецтва України ХХ – ХХІ століть. Київ: ВХ, 2008. 188 с.
32. Смолій В. Передмова / Литвин В. Історія України: у трьох томах, чотирьох книгах. Т. І. Київ : Видавничий дім "Альтернативи", 2003
33. Станіславська К. І. Комп'ютерна гра як мистецька форма // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2010. № 2. С. 93-99.

34. Федорук О. Роман Куліша «Чорна рада»: історія тексту. Київ: Критика, 2019. 590 с., 16 с.
35. Фіялка С. Відеоігри як інструмент пропаганди в умовах російсько-українського протистояння // Технологія і техніка друкарства. 2017. Вип.3. С. 79-85.
36. Шаповал Ю., Нагорна Л., Бойко О. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід. Київ: ІШЕНД, 2013. 600 с.
37. Шаталов Д. Уявлення про козацтво. Українське козацтво у суспільній думці другої половини XVIII – першої половини XIX ст. Дніпро: Домінанта Прінт, 2017. 256 с.
38. Шевчук В. Образ Богдана Хмельницького в давній українській літературі// Муза Роксоланська. Українська література XVI–XVIII століть : у 2 кн. : Розвинене бароко. Пізнє бароко. Київ, 2004. Кн. 2. С. 91–106
39. Шкуть Л. Трактуювання питань національної історії та культури романах «Чорна рада» П. Куліша та «Хмари» І. Нечуя-Левицького // Українська мова та література в школі. 1999. № 4. С. 28–33.
40. Яковенко Н. Кілька спостережень над модифікаціями українського національного міфу в історіографії // Дух і Літера. К., 1998. № 3-4. С. 113-124.
41. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 3-тє вид., перероблене та розшир. Київ: Критика, 2006. 584 с.
42. Яковенко Н. Образ сусіда в наших підручниках з історії/Історія та правознавство.//Науково-методичний журнал.2005. N34/36
43. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. Київ: Критика. 2002. 415 с.

